

Troverdighetsvurdering og løgnavsløring i rettssaker

- En spørreundersøkelse blant 27 dommere -

Kandidatnr: 387

Veileder: Ulf Stridbeck

Leveringsfrist: 9. desember 2003

Til sammen 17990 ord

Dato 8. desember 2003

Innholdsfortegnelse

<u>1</u>	<u>INNLEDNING</u>	<u>1</u>
1.1	PROBLEMSTILLING	2
1.2	BAKGRUNN FOR AVHANDLINGEN	3
1.3	AVGRENSNING	3
1.4	BEGREPER	4
1.4.1	LØGN	4
1.4.2	AVSLØRING AV LØGN	5
1.4.3	BEVIS OG BEVISFØRING	5
1.5	DEN VIDERE FREMSTILLING	6
<u>2</u>	<u>METODE</u>	<u>7</u>
2.1	BEGRUNNELSE FOR METODEVALG	7
2.2	UTVELGELSE AV OBJEKTER	8
2.3	UTFORMING AV SPØRRESKJEMAET	8
2.3.1	OPPBYGNING AV SKJEMAET	8
2.3.2	ÅPNE OG LUKKEDE SPØRSMÅL	9
2.4	GJENNOMFØRING AV UNDERSØKELSEN	10
2.5	SVARPROSENT	10
2.5.1	ÅRSAKER TIL BORTFALL	10
2.6	BEARBEIDELSE AV DATAMATERIALET	11
2.7	UNDERSØKELSENS VERDI	11
2.7.1	REPRESENTATIVITET/GENERALISERINGSVERDI.	12
2.8	KILDER OG KILDEKRITIKK	13
<u>3</u>	<u>HOVEDLINJER I NORSK PROSESSRETT</u>	<u>14</u>
3.1	INNLEDNING	14
3.2	PRINSIPPER I DOMSTOLSPROESSEN	14

3.2.1	PRINSIPPET OM FRI BEVISBEDØMMELSE	15
3.2.2	PRINSIPPET OM MUNTlighet	15
3.2.3	PRINSIPPET OM UMIDDELBAR BEVISFØRSEL	16
3.2.4	KONTRADIKSJONSPRINSIPPET	17
3.3	REGLER FOR LØSNING AV TVILSSPØRSMÅL	17
3.4	AKTØRENE I EN RETTSSAL	18
3.4.1	DOMMERE	19

4 RESULTATER FRA LØGNFORSKNING SAMMENHOLDT MED DOMMERNES OPPFATNING **20**

4.1	INNLEDNING	20
4.2	HVOR VIKTIG ER LØGNAVSLØRING?	21
4.3	EVNEN TIL Å AVSLØRE LØGN	24
4.3.1	KAN FORSKNINGEN ANVENDES PÅ DOMMERES PRAKTISKE ARBEIDSUTØVELSE?	25
4.3.2	OPPFATTELSE AV EGEN EVNE	27
4.3.3	EGENSKAPER HOS DEN ENKELTE DOMMER; KJØNN	31
4.3.4	EGENSKAPER HOS DEN ENKELTE DOMMER; ERFARING	31
4.3.5	EGENSKAPER HOS DEN ENKELTE DOMMER; SELVTILLIT	34
4.4	TEGN PÅ LØGN; MYTER OG FAKTA	36
4.4.1	TEGN PÅ LØGN; HVA SIER FORSKNINGEN?	36
4.4.2	TEGN PÅ LØGN; HVA SIER DOMMERNE?	40
4.4.3	NERVØSITET OG LØGNATFERD	46
4.4.4	PERSONLIGHET OG LØGNATFERD	47
4.5	KAN EVNEN TIL Å AVSLØRE LØGN TRENES OPP?	48
4.6	HVA KJENNETEGNER GODE OG DÅRLIG LØGNAVSLØRERE?	50

5 VEILEDNING FOR AVSLØRING AV LØGN GJENNOM ATFERDSINDIKATORER **55**

6 AVSLUTTENDE BEMERKNINGER. **57**

7 LITTERATURLISTE **59**

1 Innledning

"Naar den kriminelle Retspleje i de senere Aar har været udsat for Kritik, er en væsentlig Grund hertil utvilsomt den, at et af vore vigtigste Bevismidler – Vidnebeviset – efterhaanden er kommet noget i Miskredit. ... Det maa fastholdes, at Vidneudsagnet nu som før maa være et af vore vigtigste Bevismidler. Men det, der tiltrænges, er først og fremmest en grundigere psykologisk skoling av Juristen, saaledes at denne sættes i Stand til at forøge Vidnebevisets Sikkerhed i Kraft af et mere indgaaende Kendskab til Grænsene for Vidnernes Udsagnsevne og skærpet Bevidsthed om 'Misvisninger', der kan forekomme hos ham selv." ¹

Dette er et sitat skrevet av politidirektør E. Thune Jacobsen, og er hentet fra boken "Vidneudsagnets upaalidelighed" fra 1936. Rettspsykologi, og særlig vitnepsykologi, er ikke et nytt tema. Bevisstheten om dens betydning har vært tilstede i lang tid. Det kan se ut til at konsekvensene av denne bevisstheten har uteblitt i opplæringen av den juridiske profesjon i Norge.

I rettsbelæringen i Orderudsaken² uttalte førstelagmann Odd Jarle Pedersen om bevisvurderingen vedrørende skyldspørsmålet:

"Overbevisningen må være resultatet av en intellektuell prosess. Det er ikke plass for synsing og mavefølelse i strafferettspleien. Overbevisningen må være forankret i, som det ble uttrykt i prosedyren, rasjonelle overveielser knyttet opp i konkrete bevis, som er ført her i rettssalen, og som altså har vært gjenstand for kontradiksjon".³

En bør tilstrebe dette, men det gir uttrykk for en idealsituasjon, og er neppe en beskrivelse av virkeligheten. Synsing og mavefølelse vil nok ofte måtte spille en rolle ved bevisvurdering. Derfor er det ikke rimelig å forvente at bevisvurderingen skal være en fullt ut rasjonell og intellektuell prosess.

¹ Bahnsen. *Vidneudsagnets upaalidelighed*, København, 1936 s. 7

² Eidsivating lagmannsretts dom av 5. april 2002

³ Gjengitt fra Høyland, Jon. Hva styrer dommerens valg? I: *Lov og Rett* 2003, nr.1, s. 21

1.1 Problemstilling

Den dømmende rett skal, både i sivile saker og i straffesaker, ta standpunkt til hvilket faktum og hvilke rettsregler som skal legges til grunn for en avgjørelse. Å ta standpunkt til hvilket faktum avgjørelsen skal bygge på, er ofte det mest utfordrende. Som førstelagmann i Borgarting lagmannsrett Nils Erik Lie uttrykker det i sin bok:

"Når det først er tatt standpunkt til hvilket faktum avgjørelsen skal bygge på, er det sjelden at anvendelsen av rettsreglene volder vanskeligheter."⁴

Når retten skal ta **standpunkt til faktum, gjøres dette på bakgrunn av bevisførselen.**

Bevisførselen skal som hovedregel foregå umiddelbart; de føres direkte for den dømmende rett, og prosessen er hovedsakelig muntlig i den forstand at bevismaterialet som skal føres, har en overveiende muntlig form. Umiddelbarhetsprinsippet og muntlighetsprinsippet er i juridisk teori delvis begrunnet med tillit til den dømmende retts evne til troverdighetsvurdering. For bevis gjelder det et prinsipp om fri bevisbedømmelse; bedømmelse foregår på fritt grunnlag, uten regler for hvordan bevis skal bedømmes. Troverdighetsvurderingen blir således et viktig element i den frie bevisbedømmelsen. Med bakgrunn i den vekt norsk prosessrett har lagt på troverdighetsvurderingen, ønsker jeg å se på to elementer i dette.

Evne til løgnavsløring

For det første, i forhold til umiddelbarhetsprinsippet og troverdighetsvurderingens plass i prosessen: *Hvilken evne har dommere til å vurdere troverdighet, og hvilken evne antar de selv at de har?*

Tegn på løgn

For det andre, i forhold til prinsippet om fri bevisbedømmelsen: *Hvilket grunnlag baserer dommerne sin troverdighetsvurdering på, og er dette i samsvar med hva psykologisk forskning har bidratt med av empiriske data?*

⁴ Nils Erik Lie. *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*, Oslo 2002, s. 17

1.2 Bakgrunn for avhandlingen

Jeg studerte høsten 2002 ved University of Southampton. Der deltok jeg i et kurs "Behavioural science in law" – "rettspsykologi". Dette kurset, samt tidligere studier innen psykologi, gjør at jeg har interesse for integrering av psykologi i juridisk tenkning.

I mange land er rettspsykologi et sentralt fagområde. I Norge har faget fått relativt lite oppmerksomhet. I avhandlingen ønsker jeg å sette fokus på hvordan observasjoner fra psykologisk forskning kan, og kanskje i større grad bør, brukes innen juridiske fagområder. Avhandlingen bygger på eksisterende psykologisk forskning, sammenholdt med en undersøkelse jeg har foretatt ved Oslo tingrett og Borgarting lagmannsrett. Gjennom oppgaven ønsker jeg å bidra til økt kunnskap om psykologisk forskning blant jurister.

1.3 Avgrensning

Den psykologiske forskningen kan brukes på flere felter innen juridisk arbeid, både i utarbeidelse av lover, i forståelse av lover, og der det tas rettslige avgjørelser. Det er særlig gjennom forskning rundt vitnepsykologi, som kan anvendes ved domstolene, at den psykologiske disiplin har imøtegått den juridiske disiplin. Det er forskningen fra dette området denne avhandlingen referer til.

Så langt har ordet "troverdighetsvurdering" blitt benyttet. Troverdighetsvurdering er en sammensatt oppgave. Det må tas hensyn til at en forklaring er et resultat av en prosess som igangsettes ved vitnets iakttagelse, og avsluttes ved forklaring for retten. I denne prosessen inngår en rekke komponenter som belyses av psykologiske studier. Den amerikanske juristen J. Kaplan anga i 1968 følgende faktorer som avgjørende for troverdighet:⁵

- 1) At vitnet har oppfattet begivenheten riktig
- 2) At vitnet husker det han/hun så (hukommelsen kan være dårlig, eller den kan være påvirket av ubevisste indre eller ytre faktorer)

⁵ Kaplan, J. "Decision Theory and Factfinding Process". UK, 1968 hos Smith, Eva. *Vidnebeviset*, København, 1986 s. 65

- 3) At det er vitnets hensikt å fortelle det han husker
- 4) At vitnet er i stand til å fortelle det han ønsker å fortelle
- 5) At retten forstår hva vitnet forteller

Den vitnepsykologiske forskningen behandler alle disse sidene av en forklarings troverdighet. Punkt 3) henviser til vurdering av hvorvidt vitnet eller tiltalte lyver. Avhandlingen er begrenset til å se på denne siden av troverdighetsvurderingen, som i psykologisk forskning betegnes som "avsløring av løgn".⁶

1.4 Begreper

1.4.1 Løgn

Løgn defineres på ulike måter og kommer i mange nyanser. Hva som oppfattes som løgn, avhenger av hvem som spør og hvem som svarer. Aldert Vrij, professor i psykologi ved universitet i Portsmouth, definerer løgn gjennom ulike kjennetegn. For det første påpeker han at det å lyve er en bevisst handling. Den som ved en feiltakelse kommer med usannheter, lyver således ikke. Falsk kommunikasjon fra mennesker som tar feil eller tror de forteller sannheten, er ikke løgn. For det andre er løgnerens intensjon å feilinformere. Sarkastiske og ironiske bemerkninger faller dermed også utenfor. Videre krever ikke løgn nødvendigvis at det benyttes ord. Det er løgn dersom en holder tilbake informasjon, så lenge dette skjer med den hensikt å feilinformere. Det er derfor også løgn å late som om man ikke kan bevege håndleddet for å få høyere erstatningsutbetaling. Vrij benytter følgende definisjon: "a successful or unsuccessful deliberate attempt, without forewarning, to create in another a belief which the communicator considers to be untrue".⁷ Innholdet i denne definisjonen er i samsvar med det jeg behandler. Den amerikanske psykologiprofessoren ved University of Virginia, Bella DePaulo, bruker en lettere tilgjengelig definisjon: "a deliberate attempt to mislead others".⁸ Når jeg i den videre fremstillingen skriver om løgn, henviser jeg til "et bevisst forsøk på å forlede andre".

⁶ Vrij, Aldert. *Detecting Lies and Deceit*, Chichester, 2001

⁷ ibid. s. 6

⁸ DePaulo et. al. Cues to Deception. I: *Psychological Bulletin*, 2003, Vol 129, No.1, s. 74

1.4.2 Avsløring av løgn

Løgn blir avslørt på ulike måter. Løgneren kan avsløres på bakgrunn av fakta som motbeviser løgneren (f.eks. fingeravtrykk), eller av at en tredjeperson avslører løgneren. I enkelte tilfeller finnes ikke slik utenforliggende informasjon. Da vil avsløringen alene være avhengig av løgnerens utsagn, atferd eller opptreden. Det er slike tilfeller denne avhandlingen fokuserer på. Analysen begrenses til atferd som kan oppfattes av mennesket, uten bruk av hjelpemidler eller annet spesielt utstyr. Diskusjonen rundt mikrobevegelser⁹ og bruk av løgndetektor faller utenfor.

1.4.3 Bevis og bevisføring

Bevis er et middel som partene anvender for at retten skal legge et bestemt faktum til grunn. Bevismidlene kan deles i tre hovedgrupper; forklaringer, reelle bevis og dokumentbevis. Denne avhandlingen dreier seg om forklaringer. Bevisførsel er presentasjon av de ulike bevismidlene overfor retten. Bevisbedømmelse er vurdering av bevisene, der formålet er å bestemme hvilke kjensgjerninger som skal legges til grunn for dommen.

Forklaringer fra vitner og parter, herunder tiltalte i straffesaker, er de bevisene en møter oftest. Normalt er forklaringer også de viktigste bevisene. Særlig i straffesaker er det ofte ingen andre bevis.¹⁰ I sivile saker er det i hovedsak parts- og vitneavhør som er aktuelle. I straffesaker er forklaringer fra tiltalte, vitner og fornærmede de mest aktuelle. I strafferettslige og sivilrettslige saker kan det i tillegg gis forklaring fra sakkyndige. Ved bruk av betegnelsen "forklaringer" refereres det til avhør i vitneboksen, uavhengig av om dette er fra tiltalte, part, vitner, fornærmede eller andre, og uavhengig av om det gjelder straffesaker eller sivile saker.

Nils Erik Lie skiller mellom forklaringens informasjons- og sannhetsverdi.

Informasjonsverdien avhenger av den mengde opplysninger forklaringen bidrar med. Sannhetsverdien ligger i forklaringens troverdighet.¹¹

⁹ Mikrobevegelser er bevegelser i ansiktet som er så kortvarige og hurtige at de vanligvis ikke oppdages uten at vedkommende filmes, slik at bevegelsene i ettertid kan studeres nøye. (Ekman, P. *Telling Lies*, London 1992, s. 129)

¹⁰ Lie. *op. cit.*, s. 18

¹¹ Lie. *op. cit.*, s. 31

1.5 Den videre fremstilling

Avhandlingens kapittel 2 er viet metodiske spørsmål. I kapittel 3 redegjøres det for enkelte deler av norsk prosessrett som er nødvendig for å forstå hvilken rolle avsløring av løgn kan spille. Avhandlingens kapittel 4 er hovedkapitlet. Her presenteres psykologiske teorier og forskning rundt temaet løgn. Dette knyttes så opp mot de empiriske data min undersøkelse har gitt. I avhandlingens kapittel 5 refererer jeg en veiledning for avsløring av løgn gjennom atferdsindikatorer. Avslutningsvis vil jeg i kapittel 6 peke på enkelte mulig konsekvenser av de linjer denne avhandlingen har forsøkt å tegne.

2 Metode

Ved siden av å redegjøre for psykologisk forskning, var mitt ønsket å undersøke hvordan en gruppe dommere forholder seg til denne forskningen. Gjennom undersøkelsen ønsket jeg å belyse hvordan dommerne vurderer sin egen evne til å avsløre løgn, og hva dommerne bygger sin vurdering på. Med undersøkelsen ønsker jeg således å bidra med større forståelse av hvordan dommere handler og tenker.

Spørreskjema er benyttet for å innhente informasjonen. I det følgende vil det bli redegjort for metodevalg, utvelgelse av objekter, utforming av spørreskjema, gjennomføring av undersøkelsen, svarprosent og bearbeidelse av data, samt vurdering av undersøkelsens verdi. I metodekapitlets siste del omtales bruk av andre kilder.

2.1 Begrunnelse for metodevalg

I denne spørreundersøkelsen innhentes informasjon i en standardisert form. Bruk av spørreskjema gir en stor mengde data til lave kostnader på kort tid. Dette var viktig for metodevalget, da rammefaktorene medførte store begrensninger i forhold til tid, kostnader og omfang. Viktig var det også at metoden tillater anonymitet, noe som kan føre til større ærlighet når sensitive områder er involvert. Videre var det ønskelig å hente informasjon fra flest mulig dommere, slik at det kunne trekkes noen tendenser ut av materialet. Bruk av tilsendte skjema økte sannsynligvis deltakelsen, da dette ga dommerne mulighet til å svare i eget tempo, og når det passet.

Spørreundersøkelse kan også gjøres gjennom intervju, noe som kanskje ville ha gitt større nyanser i svarene. Dette hadde imidlertid ført til at utvalget måtte være lite og at anonymiteten ville forsvinne. Videre ville intervju kreve mer ressurser.¹²

Alt i alt fant jeg at bruk av spørreskjema ville gi de nødvendige data for å belyse problemstillingen på en faglig interessant måte.

¹² Robson, Colin. *Real World Research*, Oxford, 1993, s. 128 flg.

2.2 Utvelgelse av objekter

Spørreskjemaet ble sendt til alle dommere og dommerfullmektiger ved Oslo tingrett og Borgarting lagmannsrett. Avhandlingen gir ikke rom for å behandle store mengder data, og de valgte domstolene er geografisk lett tilgjengelig. Det har ikke vært et mål å få et representativt utvalg, men å hente data slik at typetilfeller og eksempler kan diskuteres. I Oslo tingrett er det 73 dommere og 17 dommerfullmektiger. I Borgarting er det 53 faste dommere. Utvelgelsen har foregått ved selvseleksjon, i den forstand at alle disse dommerne ble tilbudt å delta i undersøkelsen, men valgte selv hvorvidt de ville delta.

2.3 Utforming av spørreskjemaet

Utformingen av spørreskjemaet er gjort på bakgrunn av faglitteratur på området for løgnforskning, og litteratur som omhandler metode og utforming av spørreskjema.¹³ Enkelte av spørsmålene er identiske med spørsmål som er stilt i ulike studier omkring løgn. Dette er gjort for at sammenligningen mellom mine resultater og tidligere forskning skulle bli best mulig.

Siden det ikke er foretatt lignende undersøkelser ved norske domstoler tidligere, var forhåndskunnskaper begrenset. Dersom tiden hadde tillatt det burde skjemaet vært testet ut på dommere (pilotundersøkelse). I mangel av dette presenterte jeg skjemaet for studiekollegaer, min veileder professor Ulf Stridbeck og postdoktor Kjell V. Andorsen. På denne måten ble skjemaet testet ut og revidert.

2.3.1 Oppbygning av skjemaet

Ved hjelp av spørsmålene var ønsket å kartlegge hva dommerne vet (fakta), hvordan de tenker/føler (holdninger) og hva de gjør (atferd) i forhold til løgnavløsning.

Følgende fakta ble søkt kartlagt:

- Alder, kjønn, stilling og erfaring, og hvilken opplæring de hadde fått om løgn.

Jeg ønsket informasjon om personalia for å etter sammenhenger mellom dette, og dommernes respons på andre spørsmålene. Spørsmålene om opplæring ble stilt for å få et innblikk i hvilken rolle vitnepsykologi spiller, og samtidig for å undersøke om

¹³ Haraldsen Gustav. *Spørreskjemametodikk*, Oslo, 1999 var til stor hjelp her.

opplæring hadde noen konsekvenser for dommernes vurderinger i andre spørsmål. Fakta er kartlagt i spørsmålene 1-6 og 16-18 (Se vedlegg 3).

Følgende holdninger ble søkt kartlagt:

- Vurdering av evne til å avsløre løgn og vurdering av viktigheten av evnen. Dommerenes vurderingene ønsket jeg å sammenligne med hva forskning sier om dommers faktiske evne. Som for annen selvrapporing er faren til stede for at respondenten gir det svaret han vet eller tror stemmer overens med forskningen, og ikke sin egen oppfatning av det. Holdninger er kartlagt gjennom spørsmålene 7-9 og 12-14 (Se vedlegg 3).

Følgende atferd ble søkt kartlagt:

- Hvordan dommerne forholder seg til løgn og hva de vektlegger ved avsløring. Jeg ønsket å vurdere hvorvidt dommernes strategier har grunnlag i den psykologiske forskningen, gjennom å sammenligne dommernes vektlegging med løgnforskningen. Her er det en fare for at dommerne vil søke å finne det "riktige svar". Videre har nok ikke dommere alltid et bevisst forhold til hva de vektlegger. Det er ubestridt at de legger vekt på enkelte faktorer ubevisst ved vurdering av troverdighet. Svarene på disse spørsmålene vil likevel kunne vise hvordan de bevisst vurderer løgnatferd, og kanskje hvor mye kunnskap dommerne sitter inne med i forhold til dette forskningsområdet. Atferd er kartlagt i spørsmålene 9b, 10-11 og 14b-15 (Se vedlegg 3).

Spørsmålsrekkefølgen er viktig. Dette skyldes at respondentene ved besvarelsen av spørsmål kan fristes til å hente "rette svar" fra spørsmål som kommer senere.

2.3.2 Åpne og lukkede spørsmål

Spørreskjemaet består av lukkede spørsmål hvor svaralternativene er gitt, og åpne spørsmål der dommeren selv formulerer svar. De lukkede spørsmålene egner seg godt for sammenligning med tidligere forskning på løgn. Flere av de lukkede spørsmålene kombineres med åpne spørsmål. De åpne spørsmålene brukes der svarene ikke kunne forutsis, og der det var ønskelig å utdype dommernes oppfatninger. I tillegg gis det mulighet for generell tilbakemelding i spørsmål 19. Mange dommere benyttet seg av dette.

2.4 Gjennomføring av undersøkelsen

I begynnelsen av juli 2003 ble det sendt brev til sorenskriver Arild Kjerschow ved Oslo tingrett og førstelagmann Nils Erik Lie ved Borgarting lagmannsrett med forespørsel om tillatelse til å foreta undersøkelser ved domstolene (vedlegg 1). Etter å ha mottatt positivt svar, utformet jeg et spørreskjema (vedlegg 3) og informasjonsbrev (vedlegg 2). Gjennom brevet ble dommerne informert om formålet med undersøkelsen, anonymitet, samt annet som var nødvendig for å besvare skjemaet tilfredsstillende. Etter å ha kontaktet Lie og Kjerschow for å avtale utsendelse, ble skjemaene og informasjonsbrevne distribuert pr. e-post. De ferdig utfylte skjemaene ble levert på forværelset hos Kjerschow og Lie.

Det var ønskelig å følge denne fremgangsmåten, som var anbefalt fra domstolens side. At ledelsen for domstolen tok seg av distribuering og innhenting av skjema var kanskje en fordel i forhold til deltakelsen. Denne måten å distribuere på var ressursbesparende.

2.5 Svarprosent

Da svarfristen utløp, var det kommet inn ca 20 skjemaer. Etter purring hadde 27 av til sammen 143 dommere fylt ut spørreskjemaet. Dette tilsvarer en samlet svarprosent på 18,9. 19 av dommerne arbeider ved Oslo tingrett, noe som utgjør 21 %. Av disse er fem dommerfullmektiger. Åtte av respondentene arbeider ved Borgarting lagmannsrett. Det utgjør 15,1 %. At svarprosenten er nokså lav, har den fordel at det åpner for grundig analyse av den enkelte dommers svar. Som jeg skal komme tilbake til, har svarprosenten betydning for hva resultatene kan brukes til.

2.5.1 Årsaker til bortfall

"Spørreskjema-trøtthet" brukes ofte som forklaring på at få svarer på spørreskjema. Ledelsen for domstolen informerte om at de mottar mange skjemaer og at det ofte er få dommere som deltar i slike. Bortfall kan videre skyldes manglende interesse, fravær, eller motforestillinger. Bare én dommer gir uttrykk hvorfor hun ikke ønsker å delta:

"... Vi dommere gjør vårt beste ut fra vår utdanning og erfaring, både faglig og menneskelig. Det finnes vanligvis intet fasitsvar på om en person lyver eller ikke, og dommerne vil derfor ikke få svar på om de er gode eller dårlige i denne disiplin. Min oppfatning av slike undersøkelser som dette er at de kommer ut med stereotypsvar som går mer på dommerholdninger. Det er *dam if you do, and dam if you don't*. ..."

Det har ikke vært et ønske å "ta" dommerne. Dette er forsøkt vist både gjennom informasjonsbrevet og i spørsmålene i skjemaet. Dersom enkelte dommere likevel oppfatter det dit hen, kan det ha sammenheng med at temaet dreier seg om noe som dommerne stort sett ikke har spesialistkunnskap om, og derfor kan være sårbare i forhold til.

2.6 Bearbeidelse av datamaterialet

Metoden har kvantitative egenskaper, da den søker å forme noe av informasjonen om til målbare enheter, som gir grunnlag for å finne opplysninger som lar seg sammenligne. De strukturerte og lukkede spørsmål er bearbeidet kvantitativt, ved at de presenteres i form av tall, som analyseres i den hensikt å finne et mønster i tallmaterialet.¹⁴

Metoden er også kvalitativ, i den forstand at den tar sikte på å fange opp data som ikke lar seg tallfeste eller måle. De fritt formulerte svar er bearbeidet kvalitativt ved at det gis illustrerende eksempler i sitats form.

Som kilde for det enkelte sitat angis bare navnkode, kjønn og erfaring, f.eks; Z, kvinne, fem års erfaring. For å bevare anonymitet gjengis ikke den domstol dommerne er tilknyttet. Hvilken domstol den enkelte dommer tilhører, er en variable som ikke ga utslag av betydning for besvarelsen av de andre spørsmålene.

2.7 Undersøkelsens verdi

Hva data kan brukes til, og hvilken verdi undersøkelsen har, er avhengig av i hvor stor grad kravene til validitet og reliabilitet er oppfylt. Validitet har vi dersom dataene som er innhentet, måler det en ønsket å måle, og dermed fører til at problemstillingen blir belyst. Validitet avhenger blant annet av at dataene er samlet inn og analysert på en slik måte at de gir et pålitelig bilde (reliabilitet).

I forhold til validitet er det et problem at det ikke alltid er riktig å slutte fra hva mennesker rapporterer i undersøkelser, til hva de virkelig gjør eller mener. Holdninger og faktisk atferd kan være langt fra hverandre. Innen forskning taler en om "social desirability respons bias"¹⁵, det vil si at mennesker responderer slik at det setter dem i et

¹⁴ Hellevik, Ottar. *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*, Oslo, 2002 s. 110 flg.

¹⁵ Robson, C. *op. cit.*, s. 128

godt lys, eller slik de tror er "riktig". Jeg har forsøkt å motvirke dette ved ikke å gi uttrykk for favorisering av noen av svaralternativene. Videre stiller jeg enkelte spørsmål på ulike måter. Test av spørreskjemaene økte validiteten i den forstand at jeg i større grad fikk de dataene jeg var ute etter, samt at jeg fikk undersøkt hvordan spørsmålene ble oppfattet. Jeg oppfatter det innhentede materialet dithen at det belyser problemstillingene.

Reliabiliteten avhenger av om spørsmålene er "riktig" oppfattet, og om jeg har forstått svarene etter dommernes intensjon. Selv om testen har gjort spørsmålene klarere, kan det ikke utelukkes at spørsmål oppfattes ulikt av dommerne. I ettertid ser jeg at enkelte spørsmål åpner for misforståelser. Metodespørsmål knyttet til disse spørsmålene vil diskuteres underveis i fremstillingen. Registreringen av data kan også medføre feil, men den er lett kontrollerbar, og har blitt dobbeltsjekkert en rekke ganger. Så godt det har latt seg gjøre har jeg forsøkt å være objektiv ved utformingen av spørreskjemaene, og ved analyse og bruk av data.

2.7.1 Representativitet/generaliseringsverdi.

Representativitet har vi der utvalget gjenspeiler egenskaper hos dommere generelt, slik at undersøkelsen kan si noe om dommere som gruppe, og ikke kun om de som har svart.

Det er ofte vanskelig å sikre et representativt utvalg ved bruk av spørreskjema. En har liten kontroll med hvem som svarer, og hvorfor nettopp disse svarer. Selvseleksjon innebærer at de som svarer kan avvike fra resten av dommerne når det gjelder flere egenskaper, som kan være relevante for undersøkelsen. Blant annet er det muligens en overvekt i utvalget av dommere med interesse for emnet. At jeg kun har foretatt undersøkelsen ved Oslo tingrett og Borgarting lagmannsrett, at svarprosenten er relativt liten, og at jeg har liten kontroll med hvilke dommere som deltar i undersøkelsen, gjør at utvalget ikke er representativt. En bør derfor være varsom med å generalisere fra det begrensede materiale jeg sitter inne med.

Selv om det ikke har vært et mål for meg å sikre et representativt utvalg, fremhever jeg at en sammensatt gruppe dommere har deltatt. De varierer i alder, kjønn, erfaring og tilleggstudanning. Dette gjør at jeg ønsker å påpeke noen generelle tendenser. Disse tendensene er selvsagt først og fremst representative for de 27 dommerne som har

deltatt i undersøkelsen, men kanskje kan de klareste tendensene gi forsiktige antagelser om dommeres generelle oppfatninger. Hvorvidt de klare tendenser er representative, kan det være interessant å undersøke i senere studier.

2.8 Kilder og kildekritikk

Hovedkilden for fremstillingen av forskningen er Aldert Vrijs bok, *Detecting Lies and Deceit*,¹⁶ og den nylig publiserte forskningsrapport av Bella DePaulo m.fl; *Cues to Deception*.¹⁷ Fra juridisk litteratur har Nils Erik Lies bok, *Parts- og vitneavhør*, vært til stor hjelp.¹⁸ Straffe- og sivilprosessuelle fremstillinger skrevet av professor Jo Hov, Hans H. Michelsen og professor Johs. Andenæs har også vært benyttet. I tillegg har jeg benyttet andre faglitterære bøker, og en rekke artikler og forskningsrapporter (se litteraturliste). Den danske professor i prosess, Eva Smith, er et kjent navn blant norske jurister. At jeg referer lite til hennes avhandling om vitnebeviset, skyldes at hun ikke behandler forklaringer der det forekommer bevisste usannheter¹⁹, og at boken er relativt lite oppdatert i forhold til nyere forskning.

Det er alltid slik at en fremstilling preges av hvilke kilder man benytter seg av. Jeg har forsøkt å hente viten fra ny forskning og fra ulike kilder, for å få en oppdatert og bred fremstilling. De kildene som er benyttet egner seg, slik jeg ser det, godt til å belyse min problemstilling.

¹⁶ Vrij. *op. cit.*

¹⁷ DePaulo et.al. *op. cit.*

¹⁸ Lie. *op. cit.*

¹⁹ Smith, Eva. *Vidnebeviset*, København, 1986 s. 29

3 Hovedlinjer i norsk prosessrett

3.1 Innledning

Domstolene skal løse rettslige konflikter mellom partene, og avgjøre spørsmål om skyld og straff. Prosessreglene gir regler for behandling av sivilrettslige og strafferettslige saker. Verken den empiriske undersøkelsen som er gjennomført, eller avhandlingen i sin helhet, skiller mellom de to disiplinene. Sivilprosessen gir kun regler om behandling av en tvist for domstolene; domstolsprosessen. Straffeprosessen gir i tillegg regler om den prosess som finner sted før saken blir prøvet for retten (anmeldelse, etterforskning, bruk av tvangsmidler og tiltalespørsmålet). Det er bare domstolsprosessen som skal behandles.

De mest sentrale prosessuelle lover er lov om rettergangsmåten for tvistemål (tvistemålsloven) av 13. august 1915 nr. 6, (tvml) for sivile saker, og lov om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven) av 23. mai 1981 nr. 25 (strpl) for straffesaker. For begge typer saker gjelder også lov om domstolene (domstolloven) av 13. august 1915 nr. 5 (dl.) som gir alminnelige regler om domstolene.

I dette kapitlet vil jeg gi en oversikt over de prinsippene i prosessen som har betydning for troverdighetsvurderingen. Videre presenteres aktørene i en rettssal og deres roller i forhold til forklaringer.

3.2 Prinsipper i domstolsprosessen

Prosessen inneholder en rekke prinsipper som samlet er ment å skulle sikre at prosessen fører til materielt riktige avgjørelser, at prosessen skal virke tillitsvekkende og at den skal være hensynsfull, hurtig og billig. Det er nær sammenheng mellom de to første kravene. Tillit til domstolsapparatet vil måtte bygge på en grunnleggende forestilling om at domstolens avgjørelser i det store og hele er riktige. Avgjørelsene bør treffes på et så godt grunnlag som mulig, og ellers under slike forhold at de stort sett materielt sett blir riktige. Kravet til materielt riktige avgjørelser står særlig sterkt i straffesaker.

3.2.1 Prinsippet om fri bevisbedømmelse

Retten står som hovedregel fritt i sin bevisbedømmelse. Dette innebærer at retten ikke er bundet av generelle lovregler når den skal avgjøre hvilken vekt som skal legges på de enkelte bevis i saken; det skal foretas en helhetsvurdering. Når ikke annet er bestemt skal retten etter "en samvittighetsfull prøvelse av hele forhandlingen og bevisførselen" avgjøre hvilket saksforhold den vil legge til grunn for dommen (tvml. § 183). Vi finner ikke en tilsvarende uttrykkelig bestemmelse i straffeprosessloven, men prinsippet anses fastslått gjennom sedvane for begge prosessordningene.

Selv om prinsippet henviser til en helhetsbedømmelse av bevismidlene, må det likevel tas standpunkt til den vekt og relevans det enkelte bevis skal tillegges, før materialet kan ses under ett.²⁰ For forklaringer blir det således riktig først å vurdere dem isolert, for deretter å sammenholde disse med andre bevis i saken. Retten må dermed foreta en konkret prøving av troverdigheten i de forklaringer som blir gitt. Om prinsippet skriver Jo Hov i sin lærebok i sivil- og straffeprosess:

"Det beror på de enkelte bevismidlers overbevisende kraft hvilket saksforhold retten skal legge til grunn."²¹

For min avhandling er bruken av "overbevisende kraft" interessant. Hvordan foretas prøving av troverdighet; hva gir en forklaring overbevisende kraft?

3.2.2 Prinsippet om muntlighet

Domstolsbehandling bygger på prinsippene om muntlighet. Etter strpl. § 278 (1) 1. pkt og tvml. § 329 er hovedforhandlingene som hovedregel muntlig. Også ankeforhandlingene vil vanligvis være muntlig (strpl. § 327 og tvml. § 377).

At prosessen er muntlig, innebærer at det bevismaterialet som skal føres for den dømmende rett, har en overveiende muntlig form. Motsatsen er skriftlighet, der forklaringer fra parter og vitner blir skrevet ned, og et slikt referat, sammen med andre eventuelle skriftlige bevis i saken, danner grunnlaget for avgjørelsen. Muntlighet har flere begrunnelser.

²⁰ Lie. *op. cit.*, s.17

²¹ Hov, Jo. *Rettergang i Sivil- og straffeprosess*, Oslo, 1999, s. 248

Jo Hov skriver:

"Fordelen ved muntlig saksbehandling er først og fremst at det blir lettere å bedømme bevis. Når et vitne forklarer seg muntlig, kan en se om det virker usikkert, rødmer, stammer osv. 'Papir rødmer ikke' En muntlig form bidrar også til å konsentrere prosessen."²²

Denne begrunnelsen forutsetter at dommere har en evne til å vurdere troverdigheten av et bevis. Knyttet til min avhandling blir dette interessant. I hvilken grad har de slik evne, og hva sier det egentlig om et vitne at det virker usikkert, rødmer eller stammer?

3.2.3 Prinsippet om umiddelbar bevisførsel

Hovedregelen er at bevisføring er umiddelbar under hovedforhandling ved tingretten og lagmannsretten, både i sivile saker og i straffesaker. Etter prinsippet skal bevis føres direkte for den dømmende rett. Parter og vitner forklarer seg således direkte for retten. Prinsippet har fått et klart uttrykk i tvistemålsloven § 195 "Bevisførsel foregaar umiddelbart for den dømmende ret hvis ikke retten i henhold til denne lov beslutter at la bevis opta utenfor hovedforhandlingen." Etter tvml. § 113 jfr. § 115 forklarer partene seg vanligvis for selve retten. Prinsippet har ikke fått et like klart uttrykk i straffeprosessloven, men prinsippet kommer til uttrykk i en rekke bestemmelser (strprl. § 290 for avhør av tiltalte, strpl. §§ 296 – 298 for vitner, strpl. § 299 for avhør av sakkyndige, § 300 om bruk av lydopptak og strpl. § 278 om at hovedforhandlingen er muntlig). I Høyesterett er hovedregelen at bevisføringen er middelbar (tvml. § 374(2) og strpl. § 340 jfr. § 388).

Prinsippet om umiddelbarhet har nær sammenheng med prinsippet om muntlighet fordi umiddelbarhet forutsetter muntlighet. Begrunnelsene for prinsippene er dermed ofte sammenfallende. Johs Andenæs skriver i sin lærebok:

"... å høre den muntlige forklaring av tiltalte eller vitner gir mange nyanser som går tapt i en skriftlig gjengivelse."²³

Det er en uttrykt oppfatning blant mange norske lærebokforfattere at en begrunnelse for umiddelbarhet er at dette letter bedømmelsen av en forklarings troverdighet.

²² *ibid.* s. 84

²³ Andenæs, Johs. *Norsk straffeprosess, bind I*, Oslo 2000, s. 361

Om prinsippet sier Hov i sin lærebok:

"Fordelen med umiddelbar bevisføring er at retten får direkte kontakt med vitnene, partene osv. På denne måten blir bevisvurderingen enklere"²⁴

Begrunnelsen for denne oppfatningen er noe uklar. Hov skriver:

"Umiddelbar bevisføring vil jevnt over være bedre enn middelbar. Når f.eks. et vitne forklarer seg direkte for den dømmende rett, vil denne ha et bedre grunnlag for å bedømme påliteligheten av vitneprovet enn om den bare får opplest et skriftlig referat av forklaringen. Ved en umiddelbar forklaring vil retten lettere kunne se om vitne virker usikker – om han f.eks. stammer eller om han rødmer"²⁵

Michelsen skriver i sin bok om sivilprosess: "

... det umiddelbare system langt er å foretrekke. Dommere møter, hører og ser dem som avgir forklaring, og kan da lettere bedømme gehalten i provene. Man blir vitne til nølen, stotren og usikkerheten og ser de unnvikende blikk, eller de uskyldige øyne og opplever klarheten."²⁶

Min avhandling diskuterer innholdet i disse begrunnelsene, og ser på hvordan vurderingen av en forklaring gjøres, og bør gjøres.

3.2.4 Kontradiksjonsprinsippet

Det kontradiktoriske prinsipp innebærer at en part i en sivil- eller strafferettslig prosess skal få mulighet til å uttale seg, og å gjøre seg kjent med det motparten anfører, før dom avsies. Prinsippet er retten til å "ta til motmæle". Det bidrar vesentlig til sakens opplysning, og vil dermed øke sannsynligheten for at vi får flest mulig materielt riktige avgjørelser. Prinsippene om muntlighet og umiddelbarhet er også begrunnet med at de letter muligheten for kontradiksjon, siden muntlighet og umiddelbarhet gjør det enklere for motparten å stille spørsmål.

3.3 Regler for løsning av tvilsspørsmål

I straffesaker skal det meget høy grad av sannsynlighet til før siktede kan straffedømmes. Etter Den Europeiske Menneskerettskonvensjonens artikkel 6(2) skal enhver anses som uskyldig inntil det motsatte er bevist. Uttrykket "uskyldspresumsjonen" brukes om det prinsipp at tvilen skal komme tiltalte til gode.

²⁴ Hov, Jo. *op. cit.*, s. 85

²⁵ Hov, Jo. *op. cit.*, s. 205

²⁶ Michelsen, Hans M. *Sivilprosess*, Oslo, 1999, s. 151

Presumsjonen innebærer at:

"ved åpningen av hovedforhandlingen skal rettens utgangspunkt være at tiltalte er uskyldig. Dette utgangspunktet kan bare fravikes på bakgrunn av bevisførselen i saken".²⁷

Menneskerettskommisjonen har slått fast at bestemmelsen også har betydning for bevisbyrden²⁸, noe som samsvarer med vår hovedregel om bevisbyrde i straffesaker; in dubio pro reo-regelen. Regelen innebærer at det er påtalemyndigheten som normalt har bevisbyrden for at tiltalte er skyldig. Uskyldpresumsjonen tolkes dermed slik at den myndighet som har reist en strafferettslig anklage, må bringe til veie en høy grad av sannsynlighet for at siktede er skyldig.

I sivile saker gjelder "overvektsprinsippet". Begrepet, som Torstein Eckhoff introduserte i sin bok "Tvilsrisikoen"²⁹, innebærer at det mest sannsynlige faktum bør legges til grunn. Der det ene ikke er mer sannsynlig enn det andre, benytter retten seg av en rekke regler om "bevisbyrde" eller "tvilsrisiko" for å avgjøre hvem tvilen skal gå utover.

3.4 Aktørene i en rettssal

Dommere, parter (herunder tiltalte), fornærmede, vitner og sakkyndige er aktører i rettssalen som har ulike roller i forhold til en forklarings troverdighet.

Som regel starter bevisførselen med at tiltalte i straffesaker og partene i sivile saker avgir forklaring (tvml. § 332 og stprl § 91). I begge tilfeller bør de gi en fullstendig eller sammenhengende forklaring (tvml. § 111(1) og stprl. § 92(1)), Også vitner oppfordres til å gi en sammenhengende forklaring (tvml. § 217(1) 2.pkt. og stprl. § 133(1) 2.pkt.).

Vitner formanes om "å forklare den fulle sannhet uten å skjule noe", og foreholdes straffeansvar for uriktig forklaring (tvml. § 212 og stprl. § 128). Det samme gjelder parter i en sivil sak (tvml. § 114).Siktede i straffesaker oppfordres etter stprl. § 91 å forklare seg sannferdig. Formaningen, som er en anmodning og opplysning om hvilke strafferettslige konsekvenser falsk forklaring har, lyder som følger: "Når du nå skal avgi

²⁷ Strandbakken, Asbjørn. *Uskyldpresumsjonen*, Bergen, 2001 s. 40

²⁸ Pfunder-saken 1963, Kommisjonens rapport i Yb 6 (1963) s. 782 flg.

²⁹ Eckhoff, Torstein. *Tvilsrisikoen*, Oslo, 1943

forklaring for retten er det viktig at du forklarer deg sannferdig og gir uttrykk for tvil, der du er i tvil. Det er belagt med strengt straffeansvar og gi bevisste uriktige opplysninger for retten."³⁰

Etter formaningen skal vitner, og parter i sivile saker avgi forsikring om å "forklare den rene og fulle sannhet og ikke legge skjul på noe" (strpl. § 131, tvml § 216 og tvml. § 114). Sakkyndige forsikrer at de vil utføre sitt verv samvittighetsfullt og etter beste overbevisning (tvml. § 247 og strpl. § 145).

Falsk forklaring fra vitner og sakkyndige, og fra parter i sivile saker er straffbart etter Almindelig borgerlig straffelov (straffeloven) av 22. mai 1902 nr. 10 (strl) § 163. Tiltalte kan ikke straffes for falsk forklaring (strl. §167(1)).

3.4.1 Dommere

I dl. § 52 knyttes som hovedregel betegnelsen "dommer" til alle de medlemmer av en domstol som kan treffe eller være med i dømmende avgjørelser, både de som er fast ansatt, og de som gjør tjeneste for en tid eller i en enkelt sak. I denne avhandlingen brukes begrepet kun om fagdommer, dvs. faste dommere eller dommerfullmektiger som er ansatt ved en norsk domstol.

³⁰ Opplyst fra Kongsberg tingrett

4 Resultater fra løgnforskning sammenholdt med dommernes oppfatning

4.1 Innledning

Hvis noen blir spurt "er du en god løgner?" eller "er du flink til å se om mennesker lyver?", er sannsynligvis svaret at de ser på seg selv som dårlige løgnere, men at de er flinke til å avsløre at noen lyver. Dette kapitlet skal gjøre rede for den forskningen som viser at dette er galt; det motsatte er tilfelle. Mennesker er generelt gode løgnere og de har store problemer med å avsløre hvorvidt et menneske lyver eller ikke. Den typiske og klare løgnatferd finnes ikke.

I pkt. 4.3 vil jeg ta for meg evnen til å avsløre løgn. Løgnforskningen belyser evnen til å avsløre løgn hos befolkningen generelt, og hos dommere spesielt. Videre gir den informasjon om hvilke egenskaper som påvirker evnen til løgnavsløring. Under dette punktet vil jeg diskutere hvorvidt den psykologiske forskningen kan anvendes på dommerens arbeidsutøvelse. Den psykologiske forskningen danner utgangspunkt for min analyse av de dataene jeg har innhentet som omhandler hvordan dommerne oppfatter sin egen evne, og hvilke egenskaper den enkelte dommer har. Den første problemstillingen er således temaet i dette punktet; hvilken evne har dommere til å vurdere troverdighet, og hvilken evne antar de selv at de har?

I pkt. 4.4 retter jeg fokuset mot hvorvidt det finnes kjennetegn på løgn, og hvilke som eventuelt finnes. Løgnforskningen på dette området vil bli sammenholdt med hva dommerne i min undersøkelse sier om tegn på løgn. Punktet fokuserer på den andre problemstillingen; hvilket grunnlag baserer dommerne sin troverdighetsvurdering på, og er dette i samsvar med hva psykologisk forskning har bidratt med av empiriske data?

I pkt. 4.5 vil jeg gjengi forskning rundt hvorvidt det er mulig å trene opp evnen til å avsløre løgn. Fra min undersøkelse vil jeg trekke frem data som omhandler dommernes opplæring i emnet.

Avslutningsvis (pkt. 4.6) vil jeg vise hva forskningen peker på som kjennetegn på gode og dårlige løgnavslørere, og diskutere tilstedeværelsen av disse kjennetegn hos dommerne som har deltatt i undersøkelsen.

For hver av disse fire temaene vil jeg således først presentere den psykologiske forskningen, deretter vise til data hentet fra min undersøkelse, for til slutt å diskutere resultatene.

Før jeg går inn på områdene, vil jeg diskutere viktigheten av evne til løgnavsløring hos dommere.

4.2 Hvor viktig er løgnavsløring?

Vitner og siktede som lyver, er et problem for retten. Et nokså aktuelt eksempel er Orderudsaken, der i alle fall noen av aktørene løy. Her stod troverdighetsvurderingen av tiltalte og vitner sentralt.

Den psykologiske forskningen rundt løgnavsløring er bare én del av de vitnepsykologiske studier om troverdighet. U, kvinne, åtte års erfaring, sier:

"Det er den ubevisste løggen, overdrivelsen, den menneskelige tendens til dramatisering, til å fremstå som 'interessant' og viktig som er farlig i forhold til rettssikkerheten. Vitnebeviset og tiltaltes forklaring har stor – kanskje for stor – betydning i vårt rettssystem. Det er nødvendig med bevis i tillegg for å treffe en trygg avgjørelse."

Dommerne ble i spørsmål 10 stilt følgende spørsmål:

"Hva legger *du* vekt på når du i *retten* skal avgjøre om et vitne/tiltalte lyver?"

Før spørsmålet ble stilt, ble det i spørreskjemaet gjentatt følgende "Husk at det alltid er tilfeller der avsløringen *alene er avhengig av løgnerens utsagn, atferd eller opptreden* du skal se for deg i denne undersøkelsen". Dette ble naturlig nok vanskelig for mange dommere. De svarene som ble gitt, dreide seg ofte om sammenhenger i det totale bevismaterialet. Mange dommere påpeker at situasjonen sjelden er slik at en kun har vitnets eller tiltaltes forklaring. Y, mann, 4 års erfaring, sier følgende:

"Det er meget sjelden at man bare har adferd og opptreden som kriterier – i praksis har man oftest andre opplysninger/forhold/fakta å sjekke mot."

G, kvinne, 15 års erfaring, sier det slik:

"Man foretar en helhetsvurdering. Det er vanskelig å tenke seg en situasjon hvor man ikke har annen viten, slik som tilknytning til partene, interesse i utfallet av saken etc."

I spørsmål 14 stilte jeg følgende spørsmål:

"Kan dårlig evne til å avsløre løgn kompenseres med noe annet? Nei, Ja, Vet ikke. Hvis ja, hvordan kan den dårlige evnen kompenseres?"

Til dette svarer 13 dommere ja, fire dommere nei, mens ti dommere svarer vet ikke. Det er bemerkelsesverdig mange dommere som svarer vet ikke på dette spørsmålet. Hva som ligger bak dette kunne være interessant å følge opp i senere studier.

Mye av kompensasjonsforslagene var "annen bevisføring" som ble nevnt på ulike måter av til sammen ti dommere. H, kvinne, 12 års erfaring, uttrykker følgende:

"Det er sjelden dette er avgjørende (evne til løgnavsløring, min tilføyelse). Det vesentligste er objektive bevis evt helheten i bevisbildet, holdt opp mot bevisbyrdebetraktninger."

Æ, mann, 17 års erfaring, uttaler følgende:

"Om det som sies motsies av andre faktorer. Ellers har jeg ikke noe grunnlag".

Disse dommerne gir uttrykk for at det å kunne avsløre løgn, sjelden er avgjørende.

I mange saker vil faktum gi seg selv etter en rasjonell vurdering av en rekke ulike bevis. I voldtektssaker står ikke sjelden ord mot ord, uten at det finnes tekniske bevis. Der faktum ikke gir seg selv, enten i tilfeller der det er flere bevis, eller der en kun har vitnets eller tiltaltes forklaring som bevis, kan evnen til å avsløre løgn bli viktig.

Sorenskriver Jon Høyland skriver om løgn:

"Det er en vanskelig dommeroppgave å avgjøre hva som er sant i forklaringer fra parter og vitner. Ikke sjelden er dommeren i den situasjon at forklaringer står mot hverandre, og minst én part eller ett vitne lyver. Dommeren må velge hvem han vil tro på, og i mangel av andre vektige holdepunkter vil ofte personens kroppsspråk ha betydning for dommerens valg." ³¹

Hvor viktig det er å kunne avsløre om et vitne eller tiltalte bevisst lyver, vil variere fra sak til sak, og kanskje også være avhengig av den enkelte dommerens vektlegging.

³¹ Høyland, Jon. Hva styrer dommerens valg? I: *Lov og Rett*, 2003, nr.1, s. 26

J, kvinne, 7,5 års erfaring, sier følgende:

"Generelt er bevisvurdering, herunder avsl. av løgn, en sammensatt vurdering av observasjon av det aktuelle vitne/tiltalte sammenholdt med andre fakta slik at det sjelden blir en stringent vurdering av vitnets opptreden i retten."

Dommere skal vurdere hvert enkelt bevis hver for seg før det enkelte bevis veies og et bestemt faktum legges til grunn. Avgjørelse av hvorvidt en forklaring har sannhetsverdi eller ikke vil derfor alltid være en del av den totale bevisbedømmelsen når forklaringer inngår i materialet.

I spørsmål 12 ble dommerne stilt følgende spørsmål:

"Hvor viktig synes du det er at en dommer er 'veldig god' til å avsløre løgn.
Uviktig, Nokså viktig, Viktig, Svært viktig eller Vet ikke".

To dommere synes dette er uviktig, syv dommere synes det er nokså viktig, ni dommere synes det er viktig, fire dommere synes det er svært viktig og to vet ikke. Det er således bare to som synes det er uviktig. Slik jeg tolker dommernes svar, mener de at det sjelden er avgjørende å kunne avsløre løgn, men at det er viktig. Av dette kan vi i alle fall trekke den konklusjon at løgnavsløring er en del av en dommers oppgaver. Denne konklusjonen gjør det interessant å undersøke hvorledes dommere utfører dette arbeidet.

4.3 Evnen til å avsløre løgn

Prinsippet om fri bevisbedømmelse fører til at retten må foreta en troverdighetsvurdering av forklaringene. Jeg skal her se på min første problemstilling: Hvilken evne har dommere til å vurdere troverdighet, og hvilken evne antar de selv at de har?

I de vitenskapelige studier av løgn blir vanligvis observatører vist videoklipp der de skal avgjøre om vedkommende på videoen lyver eller forteller sannheten. Det er to svaralternativer, "personen lyver" eller "personen lyver ikke". Dette betyr at det er 50 % sjanse for å gi korrekt svar ved rene tilfeldigheter. I 1980 publiserte Kraut³² en analyse av studier om løgnavsløring. Prosentandel av korrekte avsløringer varierte mellom 45 % og 60 %, der rene tilfeldigheter ville gitt 50 %. Gjennomsnittlig greide observatørene i studiene å avsløre 57 % av løgnerne. Flere studier som har blitt publisert siden 1980 har bekreftet Krauts undersøkelse.

En skulle tro at "profesjonelle løgnavslørere", det vil si mennesker som har som del av sitt yrke å avsløre løgn, ville ha mer presise avgjørelser av hvorvidt mennesker lyver. Studier viser at dette ikke er tilfelle.³³ I Ekman og O'Sullivan's studie³⁴ ble evnen til å avsløre løgn undersøkt hos 509 personer, inkludert personell fra Secret Service, CIA, FBI, Politi og dommere m.fl, samt psykiatere, studenter og arbeidende voksne. Her ble det vist en video med 10 mennesker som enten løy eller fortalte sannheten. Løgnerne ble vist videoer av brannsåre og amputasjoner mens de sa at de moret seg. Løgnerne ble fortalt at deres suksess i å lyve var assosiert med deres suksess i karrieren. Kun personell fra Secret Service skåret høyere enn rene tilfeldigheter ville føre til (mer enn 50 %). De andre profesjonene skåret som resten av befolkningen. Ekman og O'Sullivan's studie er det eneste studie der én profesjon utmerker seg.

Ved vurdering av hvilket faktum som skal legges til grunn for en avgjørelse kan nok dommerne ha en viss nytte av fagets metode. Sorenskriver Jon høyland hevder at øvelse

³² Kraut R.E. (1980) Humans as lie detectors: some second thoughts, hos Vrij *op. cit.*, s. 68

³³ Kraut and Poe(1980), DePaulo and Pfeifer (1986) og Kohnken (1987) m.fl. hos Vrij *op. cit.*, s. 74

³⁴ Ekman, Paul, O'Sullivan; Maureen Who can Catch a Liar? I: *American Psychologist*, vol 46, 1991 913-920

i å kunne se saken fra flere sider og holde alternative løsninger opp mot hverandre er nyttig også ved bevisvurdering. Han sier videre at i vurderingen av hva som er sant og usant, er ikke dommere bedre egnet enn andre.³⁵ En bred og enstemmig forskningen viser at dommere som gruppe ikke har bedre evne enn andre til å avsløre løgn.

4.3.1 Kan forskningen anvendes på dommeres praktiske arbeidsutøvelse?

Å avsløre en løgn i et eksperiment er annerledes enn å avsløre løgn i det virkelige liv. Egenskaper ved studiene kan gjøre avsløring av løgn i eksperimentene vanskeligere enn i det virkelige liv.

Observatørene i den psykologiske løgnforskningen må raskt ta avgjørelsen av om hvorvidt noen lyver (normalt innen 10 sekunder). Her er det annerledes i rettssalen der dommere har mulighet til å tenke seg om før de treffer sin beslutning.

Videre tillater studier kun observasjon av løgneren i kort tid (vanligvis mindre enn ett minutt). Dette gjør nok ikke studiene så urealistiske som en umiddelbart vil tenke, siden nyere forskning viser at løgner som mistenkte forteller, tenderer til å være korte. En årsak til dette, og som vi nok også ser i rettssalene, er at løgnene vanligvis inkorporeres i en sann historie. Vitnet eller tiltalte forteller gjerne sanne historier, men lyver kun om enkelte (gjernede avgjørende) detaljer. En annen årsak til at løgnene er korte, er at løgneren ofte består av total benekting; "jeg var ikke der", "jeg har aldri sett vedkommende", eller "jeg lå hjemme og sov".

I laboratorieundersøkelsene er observatørene passive, de har ingen mulighet til å intervju den aktuelle løgneren. Slik er ikke dommerens situasjon. Det er imidlertid tvilsomt at dette gjør studiene mindre anvendelige på dommere i rettssalen. I en studie fra 1991³⁶ ble det gjort sammenligninger mellom presisjonsevnen til intervjuere og rene observatører. Passive skåret 49 % mens intervjuerne kun hadde 29 % presisjon, der rene tilfeldigheter vil resultere i 50 % presisjon. En annen studie viser den samme tendensen,

³⁵ Høyland. *op. cit.*, s. 23

³⁶ Buller, Strzyzewski & Hunter. Interpersonal deception. Decivers' reaction to receivers' suspicions and probing (1991) hos Vrij, *op. cit.*, s. 71

men viser ikke like store avvik (henholdsvis 50 % mot 43 %) ³⁷. Studiene indikerer altså at aktivitet hos løgnavslørere gjør avsløringen vanskeligere. Vrij foreslår at dette kan skyldes at aktive observatører må fokusere mer på sine spørsmål og dermed ikke fokuserer like bra på hele den potensielle løgner. En intervjuer må konsentrere seg om ansiktet. ³⁸ Dommere er både passive og aktive observatører. De observerer passivt når andre aktører stiller spørsmål til den som skal avgi forklaring. De er aktive når de selv stiller spørsmål. Det kan hende at en slik dobbelt form for observasjon øker deres mulighet til presis vurdering, i forhold til rene intervjuere som de gjengitte studiene tar for seg. Men forskning viser at det å stille spørsmål ikke alltid har god effekt også av andre grunner. Blant annet viser studier at løgnere gir et mer ærlig inntrykk dersom de blir stilt ytterligere spørsmål. ³⁹ Kanskje skaper det å involvere seg i forhold til vitnet ved aktivt å stille spørsmål en slags psykologisk allianse hvor det skal mer til for at vitnets utsagn anses som løgn. Dersom dommeres spørsmål fører til at løgner faktisk blir avslørt gjennom selvmotsigelser eller ukorrekte opplysninger er selvsagt spørsmålsstilling kun med på å fremme presisjonsevnen.

Risikoen ved å bli avslørt er vanligvis ikke så stor i laboratorieundersøkelser, noe som kan føre til at løgnene blir assosiert med få ikkeverbale tegn. Jo færre tegn som er tilstede hos en løgner, jo vanskeligere vil det være å avsløre løgneren. For å kompensere for forskjellen inkluderer ofte studiene negative konsekvenser for de som ikke klarer å lyve uten å bli avslørt. Laboratorieforsøk der en har forsøkt å gjøre det vanskeligere for deltakerne å gi forklaring, har ikke gitt vesentlig endrede resultater med hensyn til kroppsspråk og evnen til å avsløre løgn.

Andre momenter gjør avsløring i laboratorier lettere enn i det virkelige liv. I forsøk blir tilfeldig utvalgte mennesker tvunget til å lyve. Dette inkluderer mennesker som vanligvis ikke lyver, fordi de anser seg som dårlige løgnere. Avsløringspresisjonen blir dermed høyere.

³⁷ Feeley and deTurck (1997): Perception of communication as seen by the actor and as seen by the observer, the case of lie detection, hos Vrij, *op. cit.*, s. 71

³⁸ Vrij, *op. cit.*, s. 72

³⁹ Buller, Comstock, Aune & Strzyewski (1991), Levine, McCornack & Aleman, (1997), Stiff & Miller, (1986), hos Vrij, *op. cit.*, s. 72

Videre blir objektene for studier informert om emner som de skal lyve om, som ikke er kjent for vedkommende, noe som sannsynligvis leder til lettere avsløring av løgnen. I de fleste studier må løgnerne spontant fabrikkere en løgn, noe som gjør løgnene relativt kompliserte rent tankemessig.

Laborariestudier gir løgnavsløreren både fordeler og ulemper. Det er mange forskjeller mellom laboratorier og det virkelige liv. Det er i dag ikke mulig å si om det er lettere eller vanskeligere å avsløre løgn i det virkelige liv generelt, eller for dommere i rettsalen spesielt. En bør dermed vise en viss forsiktighet med å trekke for bastante konklusjoner fra studiene som er gjort i laboratorier når en skal konkludere med hvilken evne dommere har til å avsløre løgn.

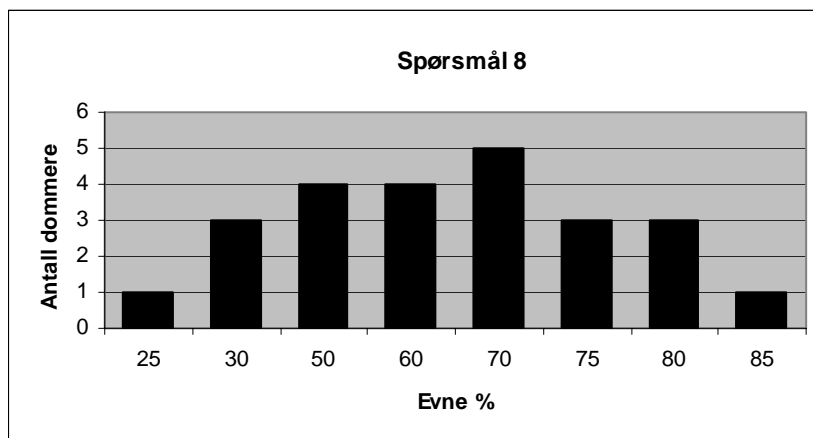
4.3.2 Oppfattelse av egen evne

De 27 dommerne som deltok i undersøkelsen ble stilt flere spørsmål der temaet var antagelse om egen evne til å avsløre løgn (se spørreskjema spm. 7, 8, 9). Blant annet ble de stilt følgende spørsmål (spm.8):

"I hvor mange tilfeller av 100 tror du at din vurdering av hvorvidt et vitne/tiltalte lyver ville være korrekt (%)?".

24 dommere svarer på dette. Åtte av dommerne antar at de ville ta korrekt avgjørelse i mellom 50 % og 60 % av tilfellene. 11 dommere svarer mellom 70 % og 80 %. Fire av dommerne anslår sin presisjonsevne til å være mellom 80 % og 85 %. 16 av de 24 dommerne som svarer, anslår deres presisjonsprosent til å være 60 eller mer. Halvparten (12) av de 24 dommerne anslår at deres presisjonsevne lå fra 70 % og høyre (se figur 1).

Figur 1 – Spørsmål 8 – Vurdering av egen evne.

For det første vitner dette om at noen av disse dommerne, i likhet med folk flest, antakelig har en overdreven tro på egen evne. Videre viser det at de ikke kjenner til den forskningen som sier hva en kan forvente av sin egen presisjon. Det er klart at enkelte mennesker, også dommere, er flinkere enn andre til å avsløre løgn. Det er således rimelig å anta at enkelte dommere av de 24 som svarte, faktisk har en presisjonsprosent på 70 eller høyere. At så mange som 12 av dem har det, er imidlertid lite sannsynlig.

Enkelte dommere har et mer realistisk forhold til løgnavsløring. Åtte anslår altså sin evne til mellom 50 % og 60 %. Én av disse anser seg likevel "mer kompetent enn folk flest til å avgjøre om en person lyver eller ikke" (spm. 9). Resten av de som anslår sin presisjonsevne til mellom 50 % og 60 %, antar at de heller ikke er bedre enn folk flest. To av disse henviser direkte til psykologisk forskning. L, mann, 14 års erfaring, anslår sin presisjonsevne til å være "som gjennomsnittet", 60 %, og ikke bedre enn folk flest. L forklarer dette med at han har:

"Ingen opplæring om dette før helt nylig, ikke noe i jus-studiet".

W, mann, 17 års erfaring, anslår sin evne "som gjennomsnittet" (spm. 7), 60 %, og ikke mer kompetent enn folk flest:

"Jeg hadde tidligere trodd at jeg hadde bedre evne til å avsløre løgn. Økt kunnskap – formidlet fra forskning – har lært meg at jeg antagelig ikke er bedre enn folk flest."

Q, kvinne, 11 års erfaring, anser seg "som gjennomsnittet", 50 %. Q anser seg ikke bedre enn folk flest til å se om en person lyver, og skriver:

"vant til at folk snakker sant".

At observatører er vant til at folk snakker sant, er noe som forskningen bruker for å begrunne hvorfor mennesker gjennomsnittlig er relativt dårlige på avsløre løgn.

Det kan virke som om de som har en mer realistisk oppfatning av evne til løgnavsløring, også har større kunnskap om forskning. Det ligger nær å anta at disse også har et høyere bevissthetsnivå, og dermed faktisk kan være flinkere til å avsløre løgn. Dette vil bli kommentert nærmere.

Spørsmålet der dommere skal vurdere sin presisjonsprosent er et vanskelig spørsmål. I ettertid ser jeg at spørsmålet kunne inneholdt den presisjon at rene tilfeldigheter

anslagsvis vil lede til korrekt avgjørelse i 50 % av tilfellene. Tre dommere anslår sin avsløringsprosent til å være 25-30 %. Dette kan skyldes at disse ikke har oppfattet spørsmålet slik jeg har ønsket å formidle det, eller at de anser sin evne lav. De samme dommerne antar imidlertid at deres evne er som gjennomsnittet av befolkningen (spm.7).

Dommerne ble i informasjonsbrevet (se vedlegg 2) informert om at "I enkelte tilfeller finnes ikke slik utenforliggende informasjon. Da vil avsløringen av løgn alene være avhengig av løgnerens utsagn, atferd eller opptreden. Det er slike tilfeller jeg ber deg se for deg når du skal svare på dette spørreskjema.". Dette ble også gjentatt i selve spørreskjemaet. Dersom dommerne anslår sin evne til å avsløre løgn også for de tilfeller der forklaringen er en del av et større bevismateriale, utgjør dette en feilkilde. I så fall kan det forklare hvorfor dommerne anslår sin presisjonsprosent til å være så høy. Hvilken situasjon dommerne skal se for seg, er forsøkt fremstilt klart, og det kan ikke medregnes at mange har misforstått dette, men en mulighet er det altså.

Utover dette antar jeg at dommerne har forstått spørsmålene, og at de aller fleste har svart adekvat. Svarene fra dommerne gir etter min mening uansett uttrykk for at dommerne antakelig tror de har bedre evne til å avsløre løgn enn forskningen tilsier.

I spørsmål 7 ble dommerne stilt følgende spørsmål

"Hvor god evne tror du at du har til å avsløre om et vitne/tiltalte lyver? Veldig god, God, Som gjennomsnittet av befolkningen, Dårlig eller Veldig dårlig."

Av de 26 dommerne som svarte på dette spørsmålet, svarer 19 dommere at de er som gjennomsnittet av befolkningen. Seks dommere svarer god, mens én dommer svarer veldig god. Seks av de 12 dommerne som anslår sin presisjonsprosent til 70 eller mer, antar samtidig at de har samme evne som gjennomsnittet av befolkningen. Disse har således ikke bare overdreven tro på egen evne, men på den menneskelige evne generelt.

Fra forskningen har vi den konklusjon at dommere ikke er flinkere enn folk flest til å avsløre om en person lyver. Et av spørsmålene i spørreskjemaet var (spm. 9):

"Anser du deg generelt mer kompetent enn folk flest til å avgjøre om en person lyver eller ikke".

16 av dommerne svarer nei, mens 11 svarer ja. Fem dommere sier at de ser på seg selv som gjennomsnittlig når det gjelder å avgjøre om et vitne/tiltalt lyver, mens de anser seg mer kompetent enn folk flest til å avgjøre om en person lyver. En forklaring på denne diskrepans kan være at dommerne anser seg som gjennomsnittet, men på den øvre del av dette. Samlet underbygger svarene på dette spørsmålet påstanden om at dommerne ikke har et realistisk bilde av løgnavsløringsevnen.

I spørsmål 13 blir dommerne bedt om å vurdere, ikke sin egen evne, men dommers evne generelt. Spørsmålet var ellers utformet på samme måte som spørsmål 7. Av de dommerne som svarte på spørsmålet, svarer 15 som gjennomsnittet, mens 11 svarer at de tror dommere generelt har god evne. Tre av dommerne som anser sin egen evne til å være som gjennomsnittet, mener at dommers generelle evne er god. Seks anser både sin egen og dommers generelle evne til å være god. Det er bare én som svarer at han anser seg bedre enn dommere generelt til å avsløre løgn. Samlet viser de to spørsmålene at 11 anser seg bedre enn folk flest, mens bare én anser seg bedre enn dommere generelt. Dette gir uttrykk for en nokså stor tro på dommers evne til å avsløre løgn. Forskning viser at mennesket tenderer til å anslå seg bedre enn andre til å avsløre løgn.

Samlet viser resultatene at av de 27 dommerne som deltok i undersøkelsen, er i underkant av halvparten av den oppfatning at de selv og dommere generelt er flinkere enn andre til å avsløre løgn. Dette kan være uheldig i den forstand at høy selvtillit ikke ser ut til å være positivt for løgnavsløringsevnen. Som jeg skal komme tilbake til viser forskning at stor tro på egen evne oftest ikke har sammenheng med virkelig evne.

Min undersøkelse kan ikke anses representativ for hva dommere generelt mener om sin evne. Som nevnt er det en fare for at de med interesse for emnet er overrepresentert. Resultatene peker imidlertid i den retning at kunnskapen om forskning på løgnavsløringsevnen er begrenset. Når mange av disse dommerne antar at evnen til løgnavsløring ligger over det løgnforskningen viser, kan vi i alle fall stille spørsmålsteget ved hvorvidt dommere generelt er godt nok informert og bevisst i forhold til sin evne til løgnavsløring.

4.3.3 Egenskaper hos den enkelte dommer; kjønn

Forskning⁴⁰ viser at kvinner er flinkere enn menn til å tolke ikkeverbal atferd, likevel har de ikke bedre evne enn menn til å avsløre løgner. Studien til Ekman m.fl.⁴¹ faller inn i rekken av undersøkelser som viser at det ikke er noen kjønnsforskjell i evnen til å avsløre løgn.

Det var 17 menn og 9 kvinner som svarte på spørsmålet om presisjonsevne (spm. 8). Av de 9 kvinnene som deltok anslo seks (67 %) sin evne til å ligge på 70 eller mer. Av de 17 mennene var det seks (35 %) som anslo sin presisjonsevne til å være 70 % eller mer.

På spørsmålet om dommerne anså seg mer kompetente enn folk flest til å avsløre løgn (spm. 9) finner vi den samme tendensen. Fem av ni kvinnelige dommere (56 %) anser seg mer kompetente enn folk flest, mens bare fire (24 %) av 17 mannlige dommere sier det samme.

På spørsmålet om hvor god evne dommerne tror de har til å avgjøre om et vitne/tiltalt lyver (spm. 7) svarer tre (33 %) av ni kvinnelige dommere at de tror de er bedre enn gjennomsnittet av befolkningen. Tre (19 %) av 16 menn svarer det samme.

Da utvalget er lite kan vi selvsagt ikke trekke noen konklusjon ut av dette, men i mitt utvalg er det en klar tendens at kvinnene har større tro på egen evne enn menn. Hva dette skyldes, og om tendensen gir uttrykk for kvinnelige dommers generelle tro på egen evne, er et spennende spørsmål. Det kunne ha vært interessant å følge opp tendensen i senere studier.

4.3.4 Egenskaper hos den enkelte dommer; erfaring

Forskningen viser at erfaring korresponderer negativt med evnen til å avsløre løgn.⁴² Dommere kan således ha erfaring i å vurdere bevis, men evnen til å avsløre løgn ser i alle fall ikke ut til å bli bedre med økt erfaring. Forskningen viser en tendens i den

⁴⁰ Vrij, *op. cit.*, s. 81

⁴¹ Ekman, O'Sullivan, *op. cit.*

⁴² Se oversikt over forskningen hos Vrij, *op. cit.*, s. 74

retning at dommer med mye erfaring heller har litt svakere resultater enn kolleger med mindre erfaring.

I min undersøkelse hadde åtte dommere 1-4 års erfaring, syv dommere hadde 5-9 års erfaring, seks dommere har 10-14 års erfaring, og seks dommere har 15-20 års erfaring. Selv om utvalget er lite, gir det dermed likevel informasjon fra dommere med ulik mengde erfaring. Litt under halvparten (12) av de spurte har altså 10 eller mer års erfaring.

I mitt utvalg finnes det ingen klar sammenheng mellom hvor mye erfaring dommere har, og hvordan de vurderer egen eller dommere som gruppe sin evne til løgnavsløring. Både de som anslår sin avsløringsevne til høyere enn 70 %, de som anser seg mer kompetent enn folk flest, og de som anser dommere generelt mer kompetent, er jevnt fordelt på de ulike erfaringsgruppene. Dommere med lang erfaring var ikke bedre kjent med vitnepsykologiske studier om løgnavsløring. Som eksempel kan nevnes én dommer med svært lang erfaring. Han anslår sin evne til å avsløre løgn til å ligge på 85 %, og han anser seg mer kompetent enn folk flest. Han synes løgnavsløring er "Svært viktig" (spm.12) og anslår evnen hos seg selv å være "Veldig god", og antar at evnen hos dommere generelt er "God". Han viser i de andre spørsmålene i undersøkelsen at han har lite kunnskap om forskning rundt løgnavsløring. Det overrasker meg at en dommer med så lang erfaring ikke gir uttrykk for mer kunnskap om vitnepsykologi. Årsaken kan ligge i at informasjon er lite tilgjengelig ved domstolene, eller at denne dommeren mangler interesse for emnet.

Selv om jeg ikke har funnet en sammenheng mellom mengde erfaring og vurdering av egen evne, peker flere dommerne på erfaring som viktig for løgnavsløringsevnen. I spørsmål 9 skulle dommerne svare ja eller nei på om de antok seg mer kompetent enn folk flest. Etterpå ble de stilt det åpne spørsmålet "Hvorfor tror du det er slik?" 10 av 11 dommere som anser seg mer kompetent peker på erfaring som årsak til dette. N, kvinne, 4 års erfaring, sier at hun tror hun er mer kompetent, og begrunner det med: "Erfaring og godt skjønn".

I, mann, 5 års erfaring, antar at han har "god" evne "60 % " og at han har større evne enn folk flest:

"Mener at man som dommer har fått oppøvd en viss analytisk evne og evne til å skille mellom saklig og usaklig, relevant og irrelevant."

At profesjonelle løgnavslørere har like liten evne til å avsløre løgn som andre, indikerer at disse ikke gjennom sitt arbeid lærer hvordan de skal tolke atferd. Vrij⁴³ antar at dette har sammenheng med at dommere sjelden får tilbakemelding som kan fortelle om deres løgnvurdering var riktig eller gal, og erfaring gir derfor et dårlig grunnlag for læring. Jeg antar at i de tilfeller der dommere kun har forklaringer å forholde seg til ved avgjørelsen av om en person lyver eller ikke, får han eller hun sjelden tilbakemelding på om dette var galt eller riktig vurdert. Kanskje vil de dermed tro at deres avgjørelse var riktig. Når det er andre bevis i saken enn forklaringer, kan det være at dommere må revurdere sitt syn på forklaringens troverdighet. Dermed får dommere tilbakemelding på avgjørelsen, noe som kan bety at dommere likevel kan trekke fordeler ut av sin erfaring.

Dette uttrykker dommere seg noe ukonsist om. Æ, mann, 17 års erfaring, anser seg ikke mer kompetent enn folk flest:

"Det er meget vanskelig å si hvor ofte løgn forekommer i rettsaken når man bare bygger på atferd og opptreden, vi får sjelden 'fasit' etterpå".

På den andre siden har vi H, kvinne, 12 års erfaring, som anslår sin presisjonsprosent til å være 70 %:

"Lang erfaring som dommer gir erfaring mht forskjellige måter å lyve på (jeg tenker da på løgn som avsløres)".

P, kvinne, 3 års erfaring, anslår sin presisjonsevne til å være 70 %. P anser seg mer kompetent og skriver følgende:

" min erfaring fra politi og domstol hvor jeg har sett og hørt en rekke forklaringer. Jeg mener å kunne legge merke til forhold ved forklaringen som underbygger dens troverdighet, eller reduserer den. Samtidig er jeg klar over at jeg nok har for stor tro på at jeg kan avgjøre om en forklaring er korrekt – og prøver å være mer bevisst. Bla har jeg fått meg et par overraskelser. Prøver å ta hensyn til det"

Denne kvinnen ser ut til å ha et meget bevisst forhold til sin rolle som løgnavslører. Det at hun "har fått et par overraskelser" kan tyde på at dommere faktisk får tilbakemelding

⁴³ Vrij, *op. cit.*, s. 77

på i alle fall noen av sine avgjørelser, noe som kan være med på å korrigere deres vurderingsteknikk.

Selv om det nok av og til er slik at dommere får tilbakemelding på sine avgjørelser viser altså flere studier at dommere ikke er mer presise enn andre faggrupper eller gjennomsnittet av befolkning ellers. Hva dette skyldes er usikkert, men psykologiske studier viser at erfaring kan virke negativt i den forstand at den fører til økt tro på egen evne, og dermed mindre kritisk sans jfr. neste punkt.

4.3.5 Egenskaper hos den enkelte dommer; selvtillit

Flere studier viser at "profesjonelle løgnavslørere" har større tro på sin egen evne til å avsløre løgn enn folk flest. At profesjonelle ikke har større evne betyr på at de har større tillit til sin evne, men ikke større faktisk evne. Ekman fant ingen sammenheng mellom selvtillit og evne. Deltakernes tro på egen evne hadde ingen signifikant sammenheng med hvor presise de var i sine vurderinger. Vrij skriver i sin bok at sterk tro på egen evne hos profesjonelle løgnavslørere kan være skadelig når de skal vurdere hvorvidt vedkommende lyver. Årsaken til dette kan ligge i at de med høy selvtillit ikke vil granske en persons atferd så nøye.⁴⁴ Høy selvtillit kan føre til at avgjørelsen tas raskt på bakgrunn av begrenset informasjon. Dersom en dommer har stor tillit til sin evne til løgnavsløring, kan det således være uheldig.

Som vist har enkelte dommere relativt stor tro på sin evne til å avsløre løgn. G, kvinne, 15 års erfaring, anslår sin evne til å være "god", "70 % ". G tror hun er bedre enn folk flest til å avsløre løgn, og begrunner dette på følgende måte:

"Fordi jeg gjennom mange år har observert personer i den spesielle situasjon det er å befinne seg i vitneboksen i en rettssal."

Denne type utsagn kan være et uttrykk for en holdning som gjør at vedkommende ikke gransker en persons atferd så nøye som en som er mer usikker på sin evne. E, kvinne, 9 års erfaring, anser seg mer kompetent og skriver

"På grunn av mer erfaring og høyere bevissthet."

⁴⁴ Levine & McCornack, (1992); Lord, Ross & Lepper (1979) hos Vrij, *op. cit.*, s. 76

Dersom erfaring kan føre til høyere bevissthet, eller i alle fall at erfaring kan kombineres med høyere bevissthet, er det mulig at slike vil kunne avsløre løgnere oftere.

B, kvinne, 15 års erfaring, anser seg ikke bedre enn folk flest til å avgjøre om en person lyver eller ikke, og uttrykker:

"jeg er ikke tankeleser og er heller ikke bedre enn andre til å tolke ansiktsuttrykk, kroppsspråk o.l."

Hun gir likevel uttrykk for stor tro på menneskers generelle evne til løgnavsløring, da hun anslår sin presisjonsevne til å være 75 %, og antar at dette er som gjennomsnittet av befolkningen. Hun har således stor tro på menneskets evne til løgnavsløring.

V, mann, 11 års erfaring, anser seg ikke mer kompetent enn folk flest, men antar at dette utgjør 80 %. V uttrykker at det er:

"Vanskelig å avsløre bare ved å se/høre vedkommende, men mindre en har andre opplysninger i tillegg som en kan kontrollere mot!"

Selv om dommerne i min undersøkelse gir uttrykk for at det er vanskelig å avgjøre om noen lyver, viser de at de har stor tro på evnen til å avsløre løgn. Dette skaper større tillit til sin egen evne enn det antakelig er grunnlag for. Siden stor selvtillit har vist seg å virke negativt på evnen til å avsløre løgn, bør dommere gjøres oppmerksom på hva forskning sier om deres evne.

4.4 Tegn på løgn; myter og fakta

Prinsippet om muntlighet og bevisumiddelbarhet er begrunnet med at dette øker muligheten for pålitelig troverdighetsvurdering. Jeg vil nå ta for meg min andre problemstilling; hvilket grunnlag baserer dommerne sin troverdighetsvurdering på, og er dette i samsvar med hva psykologisk forskning har bidratt med av empiriske data? I denne delen vil jeg først redegjøre for hva psykologisk forskning har bidratt med av kunnskap når det gjelder hvilke tegn som kan kobles til løgn. Jeg vil deretter analysere de 27 dommernes svar på de spørsmål som dreier seg om deres teknikker, og om hvilke tegn som de vektlegger.

4.4.1 Tegn på løgn; hva sier forskningen?

Det finnes ingen typisk løgnatferd, "Pinocchios nese" finnes ikke, som Vrij skriver i sin bok. Likevel er det belegg for å si at visse typer atferd forekommer oftere i tilknytning til løgn, enn ellers. I Bella DePaulo m.fl. forskningsrapport⁴⁵ ble det analysert 120 tidligere studier av hvordan løgn utarter seg. Totalt studerte de 158 ulike tegn som normalt kobles til løgn. Sammenligningen av de 120 studiene er den mest omfattende undersøkelsen som er gjort i arbeidet med å finne atferdsindikatorer på løgn. Det er en vidt akseptert holdning innenfor forskningen på løgn at ingen atferd eller sett av atferd noen gang vil bli funnet som alltid forekommer når mennesker lyver, og aldri forekommer andre ganger. Dette er også DePaulos utgangspunkt.

Som tidligere forskning, retter de fokuset mot tanker, følelser og andre psykologiske prosesser som er mer sannsynlig at vil forekomme når mennesker lyver, sammenlignet med når de forteller sannheten. En kan kategorisere de psykologiske prosesser som kan forekomme når et menneske lyver i tre grupper:

- Følelser forbundet med løgn (skam, opphisselse eller redsel)
- Kognitive aspekter ved løgn (tankemessig utfordring)
- Forsøk på å kontrollere verbal og ikkeverbal atferd

Hver prosess kan influere på en løgners atferd. I studien har DePaulo m.fl. sett på hvilke atferdstegn prosessene kan føre til.

⁴⁵ DePaulo et.al., *op. cit.*

Skam, redsel og opphisselse kan influere på løgnerens atferd i form av unnvikende blikk fordi løgneren ikke tør å se vedkommende i øynene. Det kan også forekomme tegn på stress, som økte bevegelser, økt nølende tale, talefeil og høyere toneleie. Jo sterkere emosjonene er, jo større er sjansen for at disse tegn vil forkomme.

Den kognitive utfordringen det kan være å lyve, kan føre til mer nøling, talefeil, langsom tale, flere pauser og lengre latenstid (tid det tar å svare på et spørsmål). Reduserte bevegelser forekommer, siden den kognitive aktiviteten fører til mindre kapasitet til bevegelser. Unnvikende blikk forekommer, fordi det å se på vedkommende distraherer tankeprosessen.

Forsøket på å kontrollere atferd innebærer at løgneren forsøker å opptre "normalt". Når et vitne eller tiltalt lyver, forsøker han, gjennom å kontrollere det han sier og gjør, å skjule sin nervøsitet. Den type atferd som typisk forbindes med løgn, som f.eks. unnvikende øyekontakt, vil han derfor forsøke å unngå. Når løgnen handler om noe som er forkastelig, som å bryte loven, blir det meget viktig for løgneren ikke å avsløres. Uroen over dette gjør at han oppfører seg annerledes enn om han taler sant. Løgnere kan være redd for at tegn på emosjoner eller tankemessig utfordringer vil avsløre deres løgn, og undertrykker således disse for å unngå å bli avslørt. En antar at løgnere ikke er i stand til å kontrollere ethvert tegn på løgn. Forsøket på å kontrollere atferd medfører store utfordringer. De skal undertrykke nervøsitet, maskere tegn på at de tenker hardt, vite hvorledes de normalt opptrer, og skal være i stand til å vise den atferden de ønsker å vise. Atferden hos løgnere vil av denne grunn kunne fremstå som planlagt, og med manglende spontanitet. Ansiktet forventes å være lettere å kontrollere enn resten av kroppen. Vokale karakteristikker som nøling, talefeil og pauser mellom setninger og ord er vanligvis ikke viktig i kommunikasjonen. Likevel kan en løgner ønske å kontrollere dem for å fremstå troverdige, noe som kan lede til at løgnere vil fremstå som for "elegante" i sin fremtoning. På bakgrunn av dette vil således løgnere kunne ha en tendens til å ha få bevegelser, og snakke "elegant" med lite nøling og få feil og pauser. Videre vil forsøket på å kontrollere atferd medføre at løgneren i mindre grad viser den type atferd han tror vil lede til at han oppfattes lite troverdig.

Som vi har sett fører de tre grupper av psykologiske prosesser til ulike, og av og til motstridende, uttrykk. Prosessene brukes som utgangspunkt for å finne tegn på løgn.

I den psykologiske forskningen rundt kjennetegn på løgn er det vanlig å se på tre ulike indikatorer for løgn; ikkeverbale tegn, verbale tegn, og fysiologiske responser (for bruk i løgndetektortester). Jeg har begrenset meg til å ta for meg ikkeverbale tegn og enkelte verbale tegn som har vist seg å ha en sammenheng med løgn. Flere studier viser at for de tilfeller der observatører ikke har informasjon som kan bekrefte eller avkrefte det et menneske sier, vil observatøren ta hensyn til ikkeverbal atferd i avgjørelsen av hvorvidt mennesket lyver eller ikke. Årsaken til dette er at observatørene regner med at det er vanskeligere for mennesker å kontrollere deres ikkeverbale atferd enn deres verbale. De antar at det er mer sannsynlig at ikkeverbale tegn vil lekke informasjonen som vedkommende forsøker å skjule. Disse antagelsene er riktige. Mennesker er mindre i stand til å kontrollere enkelte sider av deres ikkeverbale atferd enn deres verbale kommunikasjon.⁴⁶

Selv om det altså ikke finnes tegn som alltid vil forekomme når en person lyver, og aldri ellers, viser en rekke studier at visse typer atferd vil reduseres eller økes i hyppighet når en person lyver. En kan altså si at det finnes atferdsindikatorer på løgn. I DePaulos forskningsrapport vises det til ulike empiriske studier som vitenskapelig beviser at det finnes ulike tegn som kan kobles til løgn. Det er viktig å være oppmerksom på at selve avhørssituasjonen i seg selv kan fremkalle slike reaksjoner (se nærmere punkt 4.5.3). DePaulos oversikt over løgnatferd tar selvsagt høyde for dette. Undersøkelsene gir uttrykk for et gjennomsnitt, den enkeltes personlighet kan føre til store variasjoner i uttrykket. Det korrigeres noe mot dette, da det er spørsmål om atferd reduseres eller økes i hyppighet hos det bestemte individ. Dette gjør det nødvendig å vite hvordan en person opptrer når han taler sant, før en kan ta stilling til om hans atferd inneholder noen av de indikatorene på løgn som finnes (se nærmere om dette punkt 4.5.4). I situasjoner der de negative konsekvensene av å bli avslørt er små, og løgnene ikke krever mye fra løgnerens side, forekommer kanskje få eller ingen tegn. De karakteristikkene som har sammenheng med løgn, er ulike mht. hvor klar sammenhengen er.

⁴⁶ Vrij, *op. cit.*, s.21

Mennesker generaliserer for grovt når de skal vurdere om en person lyver. Vi vurderer mennesker etter deres utseende, gruppetilhørighet og andre detaljer. Det blir et problem når slike ting påvirker vårt syn på en persons troverdighet. En måte å unngå dette på kan være å kjenne til hvordan løgnere oppfører seg. Det finnes en rekke forestillinger om hva som er tegn på løgn. DePaulos forskning viser at flere av disse ikke er pålitelige

Tegn på løgn: Myter og fakta.

Oversikten bygger på data hentet fra DePaulos forskningsrapport.

Følgende karakteristikk har ikke sammenheng med løgn:

Vokale:	Nølede tale og hvileord (Bruk av ord som ehh, øhh, o.l.) Lang latenstid (bruker lang tid på å svare) Antall pauser
Bevegelser:	Unnvikende øyekontakt Smil Blinking Hånd- og fingerbevegelse Selvberøring (klø seg, bite negler, fingre med håret o.l.) Hodebevegelser Bevegelse av overkropp

Følgende karakteristikk har sammenheng med løgn:

Vokale:	Mer langsom tale Feil, forsnakkelser, gjentakelser Forandring i stemmeleie Lengre pauser
Bevegelser:	Færre illustrerende gester Noe mindre fot- og benbevegelser Løfter på haken
Generell opptreden:	Lavere samarbeidsvilje Uvillighet til å vedgå manglende hukommelse Færre detaljer i fremstillingen Repeterer ord og fraser unødvendig Motsetningsfylte og ulogiske forklaringer Få spontane korrigeringer av forklaringen.

4.4.2 Tegn på løgn; hva sier dommerne?

I min spørreundersøkelse benyttet jeg meg både av åpne og lukkede spørsmål for å forsøke å finne ut hva de 27 dommerne vektlegger, når de skal avgjøre om en person lyver eller ikke (se særlig spørsmålene 10 og 15). Det åpne spørsmål (spm. 10) lød som følger:

"Hva legger *du* vekt på når du *i retten* skal avgjøre om et vitne/tiltalte lyver?"

Jeg vil gjengi de "kjennetegn" som flere dommere nevner, samt enkelte som bare én nevner.⁴⁷ Mange peker på omstendigheter som ikke direkte er knyttet til personens opptreden i retten. Flere dommere nevner "motiv for å lyve", "selvmotsigelser i forklaringen", "behov for å lyve", "interesse i utfallet" og "tilknytning til partene" (i alt 9 dommere). Også mer uklare faktorer ble nevnt; "sannsynligheten i utsagnet" (2 dommere), "hvor fornuftig forklaringen virker" og "forklaringens innhold". En del peker på det konkrete innholdet i forklaringen; "detaljer" (i alt 4 dommere), "motstridene forklaringer" (i alt 3 dommere), "sammenheng i forklaringen" og "endrede forklaringer". Enkelte utsagn peker mot momenter som kan knyttes til hvorledes den som forklarer seg opptrer; "under ett virker troverdig" og "emosjonelt engasjert". Fire dommere peker på "helhetsinntrykk" som avgjørende. Kun få oppgir bestemte atferdstegn som; "nøling", "emosjonelt engasjert", "måten det forklares på, f.eks. tillært oppvarming". R, mann, 5 års erfaring, anser seg "god" til å avgjøre om en person lyver (80 %). R sier følgende:

"Vedkommendes opptreden når/han/hun forklarer seg (måten å snakke på, pauser, ansiktsuttrykk, svetter i pannen osv.)"

Han er en av få som oppgir konkrete atferdstegn som hva han vektlegger ved avgjørelse av hvorvidt et vitne lyver eller ikke.

Resultatet kan tyde på at dommere i liten grad tar hensyn til bestemte kjennetegn når de skal avgjøre hvorvidt en person lyver. De fleste er nok også klar over at slike tegn ofte er usikre. En annen forklaring kan være at dommerne ikke er seg bevisst hva de legger vekt på. Forskning viser som nevnt at ikkeverbal atferd ofte spiller en stor rolle for avgjørelsen der det ikke finnes andre fakta som kan bekrefte eller avkrefte forklaringen.

⁴⁷ Der jeg ikke har nevnt antall dommere, oppgir kun én dommer det aktuelle "kjennetegnet".

I spørsmål 15 ble dommerne stilt følgende spørsmål:

"Du får her oppgitt en rekke typer atferd som kan ha sammenheng med at en person lyver. Tror du den oppgitte atferden øker i hyppighet, reduseres i hyppighet, eller ikke har noen sammenheng med hvorvidt en person lyver eller ikke? (sett kryss)"

Dommerne fikk oppgitt syv vokale karakteristikk, elleve bevegelser og seks ulike typer opptredener, resultatet er vist i figur 2.

Figur 2 - Spørsmål 15 – Tegn på løgn

Tallene i rubikkene tilsvare det antall dommere som krysset av i de ulike boksene.

Haken (✓) viser hva DePaulo m.fl. har funnet i sammenligningen av empiriske studier.

Stjerne (*) betyr at atferden reduseres eller øker i hyppighet bare når det er vanskelig å fabrikere løgnen

Adferd	øker i hyppighet	reduseres i hyppighet	ingen sammenheng
Vokale karakteristikker			
Nølede tale og hvileord (Bruk av ord som "ehh, øhh, o.l.)	4	1	21 ✓
Feil, forsnakkelse, gjentakelser	7 ✓*		20
Langsom tale	4 ✓*		20
Lang latenstid (Bruker lang tid på å svare)	7		17 ✓
Forandring i stemmeleie	7 ✓		18
Lange pauser	4 ✓		21
Mange pauser	4		21 ✓
Bevegelser			
Unnvikende øyekontakt	10		14 ✓
Smil	2	2	21 ✓
Blinking	1		24 ✓
Illustrerende gester	1	✓	23
Hånd og fingerbevegelser	1	1	21 ✓
Selvberøring (klø seg, bite negler, fingre med håret o.l.)	3	1	21 ✓
Fot og benbevegelser	4	1 ✓	19
Hodebevegelser	1	1	22 ✓
Bevegelse av overkropp	3		21 ✓
Løfter på haken	1 ✓		23
Generell opptreden			
Samarbeidsvilje	3	8 ✓	13
Villighet til å vedgå manglende hukommelse	3	10 ✓	13
Detaljer i fremstillingen	5	10 ✓	10
Repeterer ord og fraser unødvendig	6 ✓	1	16
Motsetningsfylte og ulogiske historier	26 ✓		
Spontane korrigeringer av forklaringen	12	5 ✓	9

Mange av de dommerne som har fylt ut skjemaet i figur 2, ser ut til å være tilbakeholdne med å oppgi noen atferd som uttrykk for løgn. Årsaken til det kan være at de ikke ønsker å stigmatisere noen type atferd. M, mann, tre års erfaring, sier:

"til spm 15: Litt for 'kategorisk': også de som ikke lyver vil klø seg, forsnakke seg osv. Forutsetningen må være at dette er veldig uttalt".

Dette er vel og bra, som poengtert ovenfor er det ingen atferd som alltid forekommer ved løgn, og aldri ellers. Likevel er det altså slik at enkelte atferdstyper øker i hyppighet eller reduseres i hyppighet dersom en person lyver. Svarene dommerne gir viser at mange er tilbakeholdne med å koble atferd til løgn. En kan ikke forvente at dommere faktisk lar sine holdninger og antagelser om løgnatferd bli liggende når de skal avgjøre en sak. Samtidig viser svarene at dommerne har liten kunnskap om hva som faktisk kan være tegn på løgn. Resultat av dette kan kanskje være at dommerne ikke benytter seg av de begrensede, men mer pålitelige tegn på løgn som finnes, ved avgjørelsen av hvorvidt et vitne lyver.

Svarene gir også uttrykk for et annet interessant trekk; dommerne er ikke enig om hva som er uttrykk for løgn. Det er lite konsistens mellom svarene. Det eneste alle dommerne er enig om er at motsetningsfylte og ulogiske historier øker i hyppighet når en person lyver.

For flere bevegelser gjelder det at de aller fleste dommerne ikke tror dette har sammenheng med løgn. Når det gjelder vokale karakteristikk viser de større uenighet, selv om de fleste heller ikke anser disse å ha sammenheng med løgn. Flere av de generelle trekk er det stor uenighet rundt. Enkelte av atferdstypene fortjener ekstra oppmerksomhet.

Bevegelser

Det er overraskende at så mange som ti av de 24 som har vurdert unnvikende øyekontakt, antar at dette øker i hyppighet når en person lyver. Forskningen er meget klar på dette punkt. DePaulo fant ingen sammenheng. For fot- og benbevegelser antar fire at dette ville reduseres i hyppighet, én at det vil øke i hyppighet, mens 19 mener at det ikke har noen sammenheng med løgn. Redusert fot- og benbevegelser har en liten, men signifikant, sammenheng med løgn. DePaulos studie viser også at det å løfte på

haken er en bevegelse som forekommer hyppig når en person lyver, sammenhengen er sterk. Kun én dommer hevder at slik bevegelse har sammenheng med løgn, resten antar at det ikke har sammenheng med at en person lyver.

Vokale karakteristikk

Bare fire av dommerne antar at langsom tale vil øke i hyppighet. DePaulos studie viser at løgnere tenderer til å snakke langsommere. Like mange antar at antall pauser vil øke, her viser DePaulos forskning at det ikke er noen sammenheng i det hele tatt. Også forandring i stemmeleie har sammenheng med løgn. Her mener bare syv av dommerne at det har sammenheng. Syv dommere mener at lang latenstid har sammenheng med løgn. De antar at personer vil bruke lengre tid på å svare dersom de lyver. DePaulo fant ingen sammenheng her.

Generell opptreden

For generell opptreden svarer dommerne bemerkelsesverdig forskjellig. DePaulo fant at villighet til å vedgå manglende hukommelse reduseres i hyppighet ved løgn. Tre dommere antar at villighet til å vedgå manglende hukommelse øker i hyppighet, 10 at den reduseres, mens 13 antar at det ikke har noen sammenheng med hvorvidt vedkommende lyver eller ikke. Den samme tendens finner vi for samarbeidsvilje og detaljer i fremstillingen. DePaulos empiriske data viser at samarbeidsvilje⁴⁸, villighet til å vedgå manglende hukommelse og detaljer i fremstillingen reduseres i hyppighet ved løgn. Seks dommere antar at å repetere ord og fraser unødvendig øker i hyppighet ved løgn. Én antar at det reduseres, mens 16 antar at det ikke har noen sammenheng. Virkeligheten er at sjansen for at vedkommende repeterer ord og fraser unødvendig, øker i hyppighet. Som jeg har poengtert en rekke ganger; ingen av disse tegnene vil alltid forekomme når en person lyver, og aldri ellers. Det kan være at dommerne også her har vært tilbakeholden nettopp av denne grunn, selv om det kun er spørsmål om sammenheng mellom at en person lyver, og hyppigheten av atferden. Tolv dommere antar at spontane korrigeringer av forklaringen øker i hyppighet ved løgn, ni tror ikke

⁴⁸ Vrij finner i sitt studie at samarbeidsvilje ikke reduseres i hyppighet ved løgn. Det er således diskusjoner rundt denne karakteristikken "Co-operation of Liars and Truth Tellers", Portsmouth, *Law & Psychology*, til forskningskonferanse i Edinburgh 2003.

det har noen sammenheng. Bare fem svarer det som stemmer med de empiriske data; spontane korrigeringer av forklaringen reduseres i hyppighet.

Generelt viser svarene på spørsmålene om tegn på løgn for det første at dommerne er tilbakeholdne med å koble løgn med spesifikke kjennetegn. Videre viser svarene at der dommerne åpner for sammenheng mellom kjennetegn og løgn, har de en liten sammenfallende oppfatning. Samlet tyder dette på at dommerne har liten kunnskap om atferdsindikatorer på løgn, og kanskje at temaet sjelden diskuteres. Enkelte av atferdstypene er typiske myter som mange vet ikke er tegn på løgn. Likevel nevner en rekke dommere disse som tegn på løgn (eksempelvis unnvikende øyekontakt og lang latenstid). Forskningen gir kun henvisninger på indikatorer, som bare kan bli en del av en vurdering. Kunnskapen er kanskje viktigst fordi den kanskje vil lede til at dommerne er mer bevisste i forhold til de tegn som beviselig ikke har sammenheng med løgn.

Hvilken konsekvens har så denne uriktige oppfatningen av hva som er, og ikke er tegn på løgn? Dette kan det være vanskelig å svare på. Undersøkelsen gir ikke svar på hvor mye dommerne vektlegger de enkelte atferdstyper. Det er mange dommere som poengterer at de oftest har flere bevis, eller i alle fall andre omstendigheter som underbygger eller svekker forklaringene. Atferdstegn blir oftest kun en liten del av den troverdighetsvurderingen som dommerne foretar. Y, kvinne, 10 års erfaring, oppgir enkelte atferdstegn på løgn som ikke er samsvarende med hva forskningen sier, blant annet unnvikende øyekontakt. Hun kommenterer spørsmål 15 på følgende måte:

"Svarene i spm. 15 må brukes med forsiktighet. De faktorene som oppgis å kunne påvirke troverdigheten må alltid vurderes sammen med 'alt annet'."

Denne holdningen til troverdighetsvurdering vil nok de fleste dommere være enig i.

Det kan stilles spørsmål ved om ulikheten hos dommere fører til at troverdigheten vurderes ulikt av dommerne. U, kvinne, åtte års erfaring sier følgende:

"Flere års samarbeid med meddommere har vist meg at troverdigheten bedømmes ganske likt ...".

Dette kan ikke denne undersøkelsen gi svar på, men det ville vært interessant å undersøke hvorvidt troverdighet bedømmes likt.

Jeg påpeker avslutningsvis at mine spørsmål om tegn på løgn inneholder en rekke feilkilder. Som nevnt kan det ikke godtgjøres at dommerne har oppfattet spørsmålene slik jeg har ment dem, og selvrapporing vil alltid gi et subjektivt bilde av virkeligheten. De tendensene som mine data gir uttrykk for er først og fremst ment som eksempler, og jeg ønsker at de skal bidra til diskusjon og videre forskning.

4.4.3 Nervøsitet og løgnatferd

Menneskers evne til å avsløre løgn avhenger selvsagt av omstendighetene. Tegn på nervøsitet forveksles ofte med tegn på løgn. For rettssalen har dette særlig validitet. Når noen skal avgi forklaring for retten, er ofte de negative konsekvensene av å bli avslørt store. Løgn for å slippe straff, eller løgn i et vitneavhør, fremkaller redsel for å avsløres. Redselen fører så til en psykisk anspenning eller nervøsitet. I rettssalen kan anspenning og nervøsitet skyldes løgn, eller det kan skyldes selve den situasjonen å stå i en vitneboks. En uskyldig tiltalt, som er redd for at han ikke skal bli trodd, vil kunne vise den samme nervøse atferden som en skyldig løgner, som er redd for å bli tatt.

Flere dommere i min undersøkelse er meget opptatt av forholdet mellom nervøsitet og uttrykk for løgn, selv om dette ikke var et direkte spørsmål i undersøkelsen. Til slutt i undersøkelsen ble dommerne oppfordret til å gi tilbakemeldinger (spm.19):

"Hvis du har noen tilbakemeldinger, kan du skrive dem her."

I alt seks av dommerne kommenterte forholdet til nervøsitet her. T, mann, fire års erfaring skriver:

"... De fleste som er i retten er mer eller mindre nervøse. Adferd og bevegelser bærer preg av det. ... Om vitne/tiltalte lyver ser derfor vi fra et helhetsinntrykk. Dyktige 'lyvere' viser ingen tegn/atferd, men er tvert imot meget overbevisende, de avsløres først ved annen bevisføring".

Y, mann, 10 års erfaring sier:

"Tegn på nervøsitet må for eksempel ses i sammenh. med hvordan vedk. opplever forklaringssituasjonen ut fra egne forutsetninger."

Sannsynligvis, og forhåpentligvis, gir dette uttrykk for en oppfatning som de fleste dommere kan stille seg bak. G, kvinne, 15 års erfaring, uttrykker det slik:

"De fleste av adferdstyper som er listet opp i spørsmål 15 er typiske også ved nervøsitet. I retten er de som avhøres generelt mye mer nervøse enn i vanlig avhørssituasjoner, på grunn av den uvante, litt høytidelige situasjonen. Løgnerne er ofte roligere enn et gjennomsnitt av de øvrige".

Disse tre dommerne gir uttrykk for noe som er meget viktig å ha for øye når en skal vurdere hvorvidt noen lyver eller ikke. Særlig blir det viktig dersom en vil benytte seg av enkelte atferdsindikatorer. Dersom en skal benytte seg av slike indikatorer må de selvsagt bare bli en del av det som skal være med å avgjøre troverdigheten av en forklaring.

4.4.4 Personlighet og løgnatferd

Forskningen viser at observatører ofte ikke tar hensyn til individuelle forskjeller i atferd når de skal avgjøre hvorvidt en person lyver. For eksempel viser forskningen at innadvendte mennesker og mennesker preget av sosial angst ofte gjør et uærlig inntrykk. Atferden som disse gruppene viser, blir ofte uriktig fortolket som indikasjoner på løgn. Denne sontringen har sammenheng med sontringen mellom nervøsitet og løgnatferd. Dommerne ble ikke oppfordret til å kommentere dette, men enkelte tok det likevel opp. Y, mann, 10 års erfaring, anser seg mer kompetent enn folk flest til å avsløre løgn (75 %). Y sier følgende:

"Jeg tror jeg er noe bedre enn folk flest til å oppdage selvmotsigelser i utsagnene – som ofte er en omfattende forklaring. Det har med trening og konsentrasjon å gjøre. *Forhåpentlig også slik at jeg tar høyde for slike selvmotsigelser som skyldes usikker erindring og naturlig upresishet.*" (min kursivering)

C, mann, 14,5 års erfaring sier:

"Jeg prøver å vurdere om uklare utsagn, atferd eller opptreden kan skyldes nervøsitet, kulturelle betingelser eller etniske betingelser."

C anser seg ikke bedre enn folk flest til å avgjøre hvorvidt et vitne/tiltalte lyver, og begrunner dette på følgende måte:

"Det å kunne avgjøre om en person lyver eller ikke, er i langt større grad avhengig av tiltalte/vitnets personlighet enn av mine evner til å vurdere vitne/tiltalte".

H, kvinne, 12 års erfaring, kommenterer spørsmål 15:

"Spm 15 gir begrenset mening. Det viktigste er hvordan vitnet i utgangspunktet opptrer – hva slags mennesketype man står overfor: reservert, nervøs, samvittighetsfull etc. Endringer i adferd underveis kan være illustrerende: vitnet blir plutselig 'blomstrende' i sin forklaring, stemmeleiet endres etc. Det er viktig hele tiden å ha for øye at mange er svært nervøse i vitneboksen, og enkelte blir over-samvittighetsfulle og dermed nølende og usikre."

Som vi har sett, handler de atferdsindikatorerne på løgn som finnes, om atferd som reduseres eller økes i hyppighet ved løgn. Det er derfor avgjørende å ta hensyn til personligheten hos den enkelte som avgir forklaring.

4.5 Kan evnen til å avsløre løgn trenes opp?

Nils Erik Lie skriver i sin bok at

"Situasjonen hos oss er altså at troverdighetsvurderingen inngår som et skjønnsmessig og lite empirisk fundert element i den frie bevisbedømmelsen retten skal foreta".⁴⁹

Han hevder at kunnskap om grunnleggende vitnepsykologi er nødvendig for å kunne forstå en vellykket eksaminasjon i retten, og for å kunne vurdere den forklaringen som blir gitt.

V, mann, 11 års erfaring, kommenterer mine spørsmål rundt undervisning slik:

" – men kan dette læres?"

Flere studier har undersøkt hvilken virkning kunnskap og trening i å avsløre løgn har. I studiene har observatører blitt eksponert for videoer eller lydbånd med korte intervjuer av mennesker som forteller sannheter eller løgner. Før eksponeringen ble det benyttet ulike metoder for å trene observatørene. I noen studier ble observatørene bedt om å fokusere særlig på spesifikke tegn⁵⁰, i andre ble det gitt informasjon om den virkelige sammenheng mellom atferdstegn og løgn⁵¹, mens observatørene i den siste type studier ble gitt fortløpende tilbakemelding på sine vurderinger.⁵² I de fleste studier ble det notert en liten bedring i presisjonen hos løgnavslørerne, uavhengig av hvilken metode som ble benyttet.⁵³ Av dette følger det at det er mulig å trene opp menneskers evne til å avsløre løgn. Enkelte dommere i min undersøkelse etterlyser opplæring i emnet.

L, mann, 14 års erfaring, skriver:

"Behov for systematisk opplæring av dommere om vitnepsykologi".

Han hevder videre at dårlig evne til å avsløre løgn kan kompenseres gjennom

"opplæring i vitnepsykologi".

⁴⁹ Lie, *op. cit.*, s. 37

⁵⁰ F.eks. DePaulo, Lassiter and Stone (1982), hos Vrij, *op. cit.* s. 94

⁵¹ F.eks. Fielder & Walka (1993); Training lie detectors to use nonverbal cues instead of global heuristics. Vrij (1994); The impact of information and setting in detection of deception by police detectives. m.fl. hos Vrij, *op. cit.*, s. 94

⁵² F.eks. Fielder & Walka (1993), Zuckerman, Kostner & Colella mfl. (1994); Learning to detect deception, hos Vrij, *op. cit.* s. 94

⁵³ Se tabell hos Vrij, *op. cit.*, s. 99-100

I de nevnte studier om opplæringens effekt var det noe varierende resultat hos ulike grupper. Studenter som hadde kjennskap til psykologi hadde større utbytte av informasjonen som ble gitt enn polititjenestemenn. Alle studiene viste kun begrenset effekt. Gjennomsnittlig presisjonsprosent hos observatører med opplæring var 58 %, mens de uten opplæring skåret 54 %. En må imidlertid være oppmerksom på at informasjonen og treningen i disse studiene var svært begrenset i forhold til det komplekse arbeid løgnavsløring innebærer.

I min spørreundersøkelses siste del ber jeg dommerne oppgi hvorvidt de har lest om, eller fått undervisning i, løgn og troverdighet. Svarene viser at det er varierende hvor oppdatert de 27 dommerne er på emnet. Syv dommere oppgir at de ikke har hatt noen undervisning om emnet, mens 19 dommere oppgir at de har hatt undervisning. Åtte dommere har ikke lest om emnet. Fire dommere oppgir at de verken har lest om, eller fått undervisning i emnet. Ti av de 27 dommerne hadde utdanning utover jusstudiet. Bare tre hadde tilleggstudium som ikke var juridisk.

Svarene har feilkilder i den forstand at mange oppgir foredrag og bøker som nok omhandler troverdighet eller vitnepsykologi, men som ikke direkte gjelder bevisst løgn. En dommer, som har vært på kurs, skriver følgende angående undervisning:

"Kurs, bla med videoopptak om vitners generelle troverdighet, men går forsåvidt ikke på bevisst usann forklaring".

Seks dommere oppgir kurs holdt, og bøker skrevet av, den danske professor i prosess Eva Smith. Som nevnt er Eva Smith opptatt av troverdighete, men hennes fokus er den ubevisste løgn. Flere dommere spesifiserer ikke. 18 dommere har enten lest og/eller hørt foredrag av Magnussen/Stridbeck, som inneholder undervisning i troverdighetsvurdering. Mange av de som hadde fått undervisning, nevner startkurs for nye dommere. Da svarene på opplæringsspørsmålene er så lite konkrete, gir det ingen mening å sammenligne opplæring med svarene dommerne ga i de andre spørsmålene.

U, kvinne, 8 års erfaring, sier følgende:

"... dommergjerningen og tidligere yrkesbakgrunn har gitt god innsikt i menneskesinnet og atferd."

J, kvinne, 7,5 års erfaring, anser seg ikke bedre enn folk flest til å avsløre løgn. J skriver:

"Menneskekunnskap og vurdering av menneskelig adferd er ingen juridisk disiplin".

Jeg ser det derimot slik at "menneskekunnskap og vurdering av menneskelig adferd" ofte er en viktig del av en jurists arbeidshverdag. Mitt spørsmål blir derfor; burde det ikke også være en juridisk disiplin?

4.6 Hva kjennetegner gode og dårlig løgnavslørere?

Hvorfor er evnen til å avsløre løgn så dårlig? Flere faktorer spiller inn.

For det første er det altså ingen typisk "løgnatferd". Løgnatferd avhenger av den enkeltes personlighet og omstendighetene rundt løgnene. Dette gjør det vanskelig for en observatør å avgjøre hva en skal se etter. Videre viser forskning at forskjellen mellom løgnere og de som forteller sannheten vanligvis er meget liten.

I Vrijs studie fra 1993⁵⁴ ble 91 politietterforskere vist en video med intervjuer av 20 studenter som enten løy eller fortalte sannheten om deres besittelse av et sett hodetelefoner. For det første viste resultatet at politietterforskere ikke var gode løgnavslørere. Deres presisjonsprosent var 49 %, som er nær det en forventer ved rene tilfeldigheter (50 %). Mer interessant var det at selv om etterforskerne tok feil med hensyn til hvem som løy, var det stor konsensus angående hvem som løy. Vrij foretok derfor en analyse av hvilke teknikker etterforskerne benyttet. Etterforskerne antok at blant annet følgende tyder på løgn; økt hånd- og fingerbevegelser, redusert smiling, sosial nervøsitet, lav selvtillit og sjuskete klesstil. Ingen av disse tegnene er pålitelige tegn på løgn, det var derfor ikke overraskende at de skåret lavt.

Det finnes gode løgnavslørere. Ekman mfl.'s⁵⁵ studie viste at Secret Service personell er bedre enn andre til å avsløre løgn. 53 % av disse oppnådde en presisjonsrate på mer enn 70%. 29 % oppnådde en presisjonsrate på mer enn 80 %. Det er fremdeles ukjent hva som er årsaken til at noen er bedre løgnavslørere enn andre, men disse løgnavslørerne kan ha noe å lære oss. Det som er sikkert er at det ikke er korrelert til kjønn, alder eller

⁵⁴ Hos Vrij, *op. cit.*, s. 79

⁵⁵ Ekman, O'Sullivan, *op. cit.*

erfaring i å intervju. Menn har like evner som kvinner, eldre er ikke flinkere enn de yngre, og de som har erfaring i å intervju mistenkte, er ikke flinkere enn de som mangler slik erfaring. Ei heller er evnen korrelert med hvor selvsikker observatøren er. Ikke-presise løgnavslørere er like selvsikre som presise løgnavslørere.⁵⁶

I Ekman mfl.'s studie⁵⁷ viste det seg at, der en så bort i fra jobbgruppene, benyttet de som var mer presise i sin vurdering seg av ulike atferdstegn, og hadde andre ferdigheter, enn de som var mindre presise. Studien viste at presise løgnavslørere benyttet ulike indikatorer når de observerte ulike mennesker. For eksempel nevnte de talerelaterte tegn på én person, stemmerelaterte tegn på en annen, og kroppsbevegelser hos en tredje. Typisk for gode løgnavslørere er at de er opptatt av ikkeverbale tegn, og at de ikke henger seg opp i enkelte detaljer. Videre tar de senere avgjørelse og de låser seg ikke ved første inntrykk. Sist, og kanskje viktigst; de er bevisst sine egne fordommer.

Få tommelfingerregler

Studier viser at gode løgnavslørere ikke benytter seg av så mange stereotypiske myter som "løgnere ser bort", og "løgnere fingrer med ting og kan ikke sitte rolig". Stereotypiske regler vil alltid mislykkes fordi ulike mennesker viser forskjellig type atferd når de lyver. De mindre gode observatørene benytter tommelfingerregler, og ser etter samme type tegn hos ulike personer.

Mange dommere oppgir at de antar at f.eks. unnvikende øyekontakt har sammenheng med løgn, men dette trenger ikke å bety at de bruker det som en tommelfingerregel. N, kvinne, 4 års erfaring sier:

"En forklaring gis aldri i et 'vakum'. Den inngår i en sammenheng, og det er umulig å abstrahere 'utsagn, atferd eller opptreden' helt fra sammenhengen. ... Til syvende og sist: Et helhetsinntrykk blir avgjørende".

Jeg oppfatter det slik at de fleste dommerne i min undersøkelse ville kunne stille seg bak dette, selv om de ikke uttrykker det like klart. Mange vegrer seg for å koble løgn og atferdstegn i spm. 15, og mange gir uttrykk for at en helhetsvurdering alltid blir avgjørende.

⁵⁶ Se blant annet Ekman, O'Sullivan, *op. cit.*, og Vrij & Mann, in press, hos Vrij, *op. cit.*, s. 96

⁵⁷ Ekman, O'Sullivan, *op. cit.*

Q, kvinne, 11 års erfaring, mener unnvikende øyekontakt øker i hyppighet ved løgn, og kommenterer dette slik

"for etniske nordmenn. Muslimer tror ofte det er uhøflig å ha øyekontakt".

Som vist er det ingen sammenheng mellom løgn og unnvikende øyekontakt. Denne uttalelsen kan nok gi uttrykk for bruk av en tommelfingerregel, som ikke er særlig hensiktsmessig i avgjørelsen av om noen lyver. G, kvinne, 15 års erfaring, sier følgende:

"Løgnere er ofte roligere enn et gjennomsnitt av de øvrige".

Kanskje gir uttalelsen uttrykk for bruk av tommelfingerregel, men jeg tviler på at hvorvidt vitnet er rolig eller ikke er avgjørende for hennes vurdering.

P, kvinne, 3 års erfaring, sier:

"... Prøver å være bevisst på at det er vanskelig å 'avsløre' vitner m/høy utdanning, høy posisjon. De vil som regel alltid fremstå som svært troverdige.".

En slik antagelse gir uttrykk for en stereotyp oppfatning, men hvorvidt den er skadelig avhenger av hvilken vekt hun legger på oppfatningen ved vurdering av troverdighet.

Etter en granskning av svarene i min undersøkelse, kan jeg ikke se at dommerne i min undersøkelse benytter seg av tommelfingerregler eller stereotypiske regler, i særlig stor utstrekning. Da undersøkelsen er basert på selvrappoterter kan imidlertid ikke tas til inntekt for at de i virkeligheten aldri gjør slike feil. Dommerne rapporterer kanskje en idealsituasjon. Videre foregår det mye underbevist, også hos dommere.

Ikkeverbale tegn

Gode løgnavslørere er opptatt av ikkeverbale tegn. Som vist er dommerne tilbakeholdne med å oppgi at atferd kan ha sammenheng med at en person lyver. W, mann, 7 års erfaring, sier:

"Etter en totalopplevelse, kan jeg nok legge mer vekt på vokale karakteristikk og bevegelser/opptreden enn min avkrysning kan tyde på".

Det kan godt være at dommerne var for tilbakeholdne i avkrysningen i spørsmål 15 i frykt for å bli oppfattet som brukere av tommelfingerregler. Mange er nok klar over at det ikke er en stringent sammenheng mellom løgn og atferd. Det er derfor usikkert om avkrysningen i skjemaet gir uttrykk for dommernes virkelige vektlegging. Dersom

avkrysningen i spørsmål 15 gir uttrykk for virkelige vektlegging, betyr det at de 27 dommerne legger lite vekt på ikkeverbale tegn. Da kan det hende at dommere kunne bli flinkere løgnavslørere, dersom de oftere var oppmerksomme på atferdstegn eller ikkeverbale karakteristikk.

Bevisst sine egne fordommer

Gode løgnavslørere er bevisst sine egne fordommer. Forskning viser at observatørens vurdering påvirkes av ulike systematiske feil. I stedet for å en aktiv granskning av forklaringen, stoler en på begrensede og ikke funksjonelle regler og kjennetegn, samt myter. En bevissthet rundt slike fordommer kan begrense gale avgjørelser. Mange dommere oppgir at de ikke tror det er noen sammenheng mellom ulike atferdstegn og løgn. Er det da slik at dommerne ikke legger vekt på atferdstegn? Nei, en samlet forskning viser at en persons opptreden har stor betydning for om han eller hun blir trodd, også i retten. Få dommere gir uttrykk for bevissthet rundt egne fordommer. De ble heller ikke oppfordret til å kommentere dette eksplisitt, men de blir spurt om hva de legger vekt på ved avgjørelse av hvorvidt noen lyver (spm. 10). To dommere bruker dette spørsmålet til å tilkjenne bevissthet, og en kritisk holdning til seg selv. P, kvinne, 3 års erfaring, sier:

"... Samtidig er jeg klar over at jeg nok har for stor tro på at jeg kan avgjøre om en forklaring er korrekt – og prøver å være mer bevisst."

K, mann, 19 års erfaring, gir også uttrykk for bevissthet rundt temaet:

"Fremtreden kan også bety noe ubevisst selv om jeg vet at dette sjelden har betydning."

Siden mange dommere viser liten kjennskap til forskningsbaserte tegn på løgn, og mange har stor tro på løgnavsløringssevnen, er det en fare for at de ikke er opptatt av emnet. Dette kan lede til et lavere bevissthetsnivå enn nødvendig.

Kontrollspørsmål

Løgnforskningen viser at jo mer en løgner snakker, desto mer sannsynlig er det at løgneren vil avsløre seg selv gjennom verbale eller ikkeverbale indikatorer. Dersom den mentale belastningen økes, vil løgnatferden komme tydeligere frem. Ved å be om gjentakelser kan løgnere avsløre seg selv, siden det kan være vanskelig å huske hva man nettopp har sagt. Vrij hevder at observatører så snart de mistenker noen for å lyve, bør

fortsette å stille spørsmål.⁵⁸ Løgnere må unngå selvmotsigelser, de må ikke si noe dommeren allerede vet er løgn, og må huske det han allerede har sagt i tilfelle dommere ber om gjentakelse. Jo mer en løgner snakker, desto vanskeligere blir dette.

Spørsmål 11 i undersøkelsen lyder:

"Dersom du ikke har andre bevis, men har en meget sterk følelse av at vitnet/tiltalte lyver, benytter du metoder eller 'knep' for å bekrefte/avkrefte denne følelse?"

13 av de 27 dommerne svarer at de stiller kontrollspørsmål. Bruk av kontrollspørsmål er utbredt hos dommere, antagelig også hos de som ikke nevner det spesifikt. Hva som ligger i termen "kontrollspørsmål" er noe uklart. H, kvinne, 12 års erfaring sier:

"Jeg stiller kontrollspørsmål, bl.a. om 'omkringliggende' omstendigheter, ber om beskrivelse av sted, omgivelser etc. Konfronterer også med andre forklaringer og betrakter reaksjonen"

G, kvinne, 12 års erfaring sier det slik:

"... kontrollspørsmål eller spørsmål som fører vitnet inn i selvmotsigelser eller forklaringsproblemer ellers."

Mange bruker spørsmålene for å kontrollere svarene mot andre bevis. Som eksempel kan nevnes, Æ, mann 17 års erfaring, som sier:

"... å kontrollere forklaringen gjennom spørsmål jeg vet svaret på"

Dersom en har andre bevis å teste opp mot vil selvsagt slike spørsmål være virkningsfulle. Uavhengig av hva en søker ved bruk av kontrollspørsmål, vil bruken lede til at den som forklarer seg lettere vil la seg avsløre, fordi vedkommende snakker mer.

Foruten bruk av kontrollspørsmål, oppgir to dommere i spørsmål 11 at de som metode blant annet viser til straffeansvaret. Som nevnt i punkt 3.4 formanes vitner og parter om å forklare sannheten, og blir foreholdt straffeansvaret ved falsk forklaring. Videre avgir de forsikring om å forklare seg sant. Slik har vår prosess forsøkt å hindre at det avgis falske forklaringer. Det lyves likevel i norske. Dersom reglene i fører til mindre løgn, fjerner de i alle fall ikke den falske forklaringen.

⁵⁸ Vrij, *op. cit.*, s. 222

5 Veiledning for avsløring av løgn gjennom atferdsindikatorer

Som min undersøkelse viser er det meget varierende hva dommere sitter inn med av kunnskap. Målet må være at dommere avslører løgn oftere, at de feilbedømmer det sanne sjeldnere og at de innser når ingen av delene er mulig.

Vrij har i sin bok laget en guide for hvordan man best kan avsløre løgn gjennom atferdstegn.⁵⁹

1. Løgner vil bare kunne oppdages via ikkeverbale tegn hvis løgneren opplever redsel, skam, opprømtthet, eller andre følelser, eller dersom løgnen er vanskelig å fabrikkere.
2. Det er viktig å rette oppmerksomheten mot misforhold mellom innholdet i forklaringen og den ikkeverbale atferden, og å forsøke å finne en forklaring på dette misforholdet. En bør ha i tankene at personen da kan lyve, men at dette bare er en mulig forklaring på misforholdet.
3. Oppmerksomhet bør rettes mot avvik fra en persons normale eller vanlige atferdsmønster, der dette er kjent. En bør forsøke å finne en forklaring for et eventuelt misforhold. Muligheten er til stede for at misforholdet skyldes løgn, men det kan også skyldes andre forklaringer.
4. Vurdering av troverdighet bør kun gjøres der andre mulige forklaringer på atferden er utelukket.
5. Et menneske som mistenkes for løgn bør motiveres til å snakke. Dette er nødvendig for å utelukke andre forklaringer på atferden, samtidig som det er slik at jo mer en løgner snakker, jo mer sannsynlig er det at løgneren vil avsløre seg selv gjennom verbale eller ikkeverbale indikatorer. Dersom man øker den mentale belastningen, vil løgnatferden komme tydeligere frem. Det er da viktig å være oppmerksom på at utspørring i seg selv kan føre til atferdsendringer.

⁵⁹ Vrij, *op. cit.*, s. 98

6. Å be om gjentakelser er også en måte å forsøke å avsløre løgneren på. Hvis noen lyver kan det være vanskelig å huske hva en nettopp har sagt.
7. Å hoppe frem og tilbake i tid i en avhørssituasjon, vanskeliggjør løgneren.
8. Det er stereotype ideer når det gjelder indikatorer på løgn, som forskning har vist ikke er pålitelige tegn på løgn. De virkelige tegn på løgn kan være en guide. Det er viktig å være klar over at ikke alle vil utvise disse indikatorene når de lyver, og at tilstedeværelse av slike tegn kan indikere løgn, men at det ikke er slik i alle tilfeller.

6 Avsluttende bemerkninger.

Fra løgnforskningen vet vi at dommere ikke har større evne enn andre til å avsløre løgn. Vi vet også at evnen i allminnelighet er lav, og fra min undersøkelse vet vi at den er lavere enn i alle fall mange av de 27 dommerne som deltok i undersøkelsen, er klar over. Videre har min undersøkelse vist at selv om mange av de 27 dommerne har et nokså reflektert forhold til løgnavsløring, sitter de inne med begrenset kjennskap til forskningsbaserte kjennetegn på løgn.

Som begrunnelse for umiddelbarhetsprinsippet og muntlighetsprinsippet gir det mening å si som den danske professor Eva Smith:

"Begrundelsen for bevisumiddelbarhetsprinsippet er, at retten bedst danner sig det rette indtryk af sagens sammenheng, ... , så dommeren selv har lejlighed til at se og høre vidnet og stille de spørgsmål, forklaringen måtte give anledning til"⁶⁰

Derimot bør ikke faglitterære fremstillinger inneholde utsagn som presenteres som vedtatte sannheter, når det ikke finnes vitenskapelig belegg for utsagnene. Følgende to sitater er eksempler på ureflektert holdninger hos forfatterne:

"Man blir vitne til nølen, stotren og usikkerheten og ser de unnvikende blikk, eller de uskyldige øyne og opplever klarheten."⁶¹

"Når et vitne forklarer seg muntlig, kan en se om det virker usikkert, rødmer, stammer osv. 'Papir rødmer ikke'"⁶²

Når faglitteraturen viser lite kunnskap om emnet, er det en fare for at også utøvende jurister har et lite reflektert, og lite teoretisk basert, forhold til løgn.

Nils Erik Lie skriver i sin bok:

"Selv om man kan tilegne seg en betydelig menneskekunnskap og erfaring i å bedømme troverdighet gjennom rettsarbeidet, bør teoretiske kunnskaper være et naturlig supplement til denne erfaringen."⁶³

⁶⁰ Smith, Eva. *Straffeprocess, grunnleggende regler og prinsipper*, København, 2003, s. 143

⁶¹ Michelsen, Hans M. *Sivilprosess*, Oslo 1999, s.151

⁶² Hov, *op. cit* s. 84

⁶³ Lie, *op. cit.* s. 33

Bevisstheten om behovet for bedre kjennskap til vitnepsykologi og løgnavsløring har vært tilstede lenge. Dette bør få den konsekvens at systematisk opplæring om emnet gis, både ved det juridiske fakultet, og ved domstolene.

7 Litteraturliste

Lover

Almindelig borgerlig straffelov (strl.) av 22.mai 1902 nr. 10

Lov av 13.august 1915 nr. 6 om rettergangsmåten for tvistemål (tvml.)

Lov av 13. august 1915 nr. 5 om domstolene (dl.)

Lov av 23.mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (strpl.)

Litteratur

Andenæs, Johs. *Norsk straffeprosess, Bind I*, Oslo, 2000

Bahnsen. *Vidneutsagnets upaalidelighet*, København, 1936

Dalland Olav. *Metode og oppgaveskriving for studenter*, Oslo 2001

Eckhoff, Torstein. *Tvilsrisikoen*, Oslo, 1943

Ekman, Paul. *Telling Lies*. New York, 1992

Gisle, Jon, mfl. *Jusleksikon*, Oslo, 1999

Haraldsen Gustav. *Spørreskjemametodikk*, Oslo, 1999

Hellevik, Ottar. *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*, Oslo, 2002

Hov, Jo. *Rettergang I Sivil- og straffeprosess*, Oslo, 1999

Kjerschow, P. *Hvilken tillit kan man ha til de menneskelige utsagn?*, Oslo, 1931

Knophs oversikt over Norges rett, Oslo, 1998

Michelsen, Hans M. *Sivilprosess*, Oslo, 1999

Nils Erik Lie. *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*, Oslo, 2002

Robson, Colin. *Real World Research*, Oxford, 1993

Slettan, Svein og Øie, Toril. *Forbrytelse og straff*, Oslo, 1997

Smith, Eva. *Straffeprosess, grunnleggende regler og prinsipper*, København, 2003

Smith, Eva. *Vidnebeviset*, København, 1986

Strandbakken Asbjørn. *Uskyldspresumsjonen*, Bergen, 2001

Vrij, Aldert. *Detecting Lies and Deceit*, Chichester, 2001

Artikler

DePaulo, B.M., Lindsay, J.J., Malone, B.E., Muhlenbruck, L., Charlton, K., & Cooper, H. (2003). Cues to Deception. I: *Psychological Bulletin*. Vol 129 (2003), No.1, s. 74-118.

Ekman, Paul, O'Sullivan; Maureen. Who can Catch a Liar? I: *American Psychologist*. Vol 46 (1991), s. 913-920

Ekman, Thomas. Så avslöjas en lögnare. I: *Advokaten*. Årgang 69 (2003), nr.4 s.10-12

Høyland, Jon. Hva styrer dommerens valg? I: *Lov og Rett* 2003 nr.1, s. 21-40

Magnussen S og Stridbeck U. Vurdering av troverdighet: Hva sier forskningen?, I: *Tidsskrift for strafferett*, nr 2 / 2001

Vrij, Aldert. Co-operation of Liars and Truth Tellers, Portsmouth, *Law & Psychology*, (til forskningskonferanse i Edinburgh 2003)

8 Vedlegg

Vedlegg 1 Søknad til domstolene

Vedlegg 2 Informasjonsbrev

Vedlegg 3 Spørreskjema

VEDLEGG 1

Hanna Elisabeth Beyer Olausen
Maridalsveien 49
0458 Oslo
Tlf: 99001674/22717970

Oslo, 18.juni 2003

Oslo Tingrett / Borgarting Lagmannsrett

Søknad om tillatelse til å foreta spørreundersøkelse ved

Jeg er student ved det Juridiske fakultet, Universitetet i Oslo. Som avslutning på min cand.jur. grad ønsker jeg å skrive en 10 vekttalls oppgave (ett semester) i rettspsykologi.

I løpet av studiet har jeg studert seks måneder ved Universitetet i Southampton. Her fattet jeg interesse for å bruke psykologisk forskning i juridisk tenkning. Jeg har tidligere studert psykologi grunnfag og har en treårig vernepleieutdanning, der psykologi har en viktig plass.

I min oppgave ønsker jeg å sette fokus på hvordan psykologisk forskning kan og kanskje i større grad bør få betydning for juristens rolle og oppgaver.

I denne forbindelse ønsker jeg å foreta en spørreundersøkelse av dommere i Oslo Tingrett og Borgarting Lagmannsrett. Jeg vil benytte meg av spørreskjema, og svarene vil bli anonymisert. Emnet for oppgaven er "dommerens evne til å avsløre løgn". Spørsmålene vil søke å kartlegge hvilken evne dommere selv antar de har til å avsløre løgn. Svarene vil så bli sammenholdt med hva psykologisk forskning sier om temaet.

Jeg ber herved om tillatelse til å gjennomføre dette ved Deres domstol.

Spørsmål kan rettes til meg eller til min veileder Professor Ulf Stridbeck ved det Juridiske fakultet ved Universitetet Oslo, tlf: 22859405.

Med håp om positiv tilbakemelding,
Vennlig hilsen

Hanna Olausen

VEDLEGG 2

INFORMASJONSBREV

Kjære deltaker:

Jeg er student ved det Juridiske fakultet, Universitetet i Oslo. Som avslutning på min cand.jur. grad skal jeg skrive en 10 vekttalls oppgave i rettspsykologi/vitnepsykologi. I denne forbindelse ønsker jeg å foreta en spørreundersøkelse av dommere i Oslo tingrett og Borgarting lagmannsrett.

Hvorfor gjennomføres undersøkelsen?

Resultatene fra undersøkelsen skal brukes i min oppgave. Spørsmålene vil søke å kartlegge hvilken evne dommere selv antar de har til å avsløre løgn. Svarene vil så bli sammenholdt med psykologiske studier om emnet. Jeg forsøker med dette å sette fokus på hvordan psykologisk forskning kan brukes innenfor juridiske fagområder. Gjennom oppgaven ønsker jeg også å bidra med økt kunnskap om psykologisk forskning.

Hvem skal svare?

Det er viktig at du svarer uten påvirkning fra andre. Det er den enkelte dommers oppfatninger jeg er interessert i. For at undersøkelsen skal bli så god som mulig er det avgjørende at mange svarer.

Du skal *ikke* forberede deg når du besvarer undersøkelsen. Vennligst ikke ta fram eller bla i bøker "i anledning saken".

Anonymitet

I undersøkelsen er du garantert full anonymitet. Besvarelsen behandles fortrolig, og du vil ikke bli bedt om å oppgi ditt navn.

Hvordan besvarer du skjemaet

Dersom du har mottatt dette elektronisk, ber jeg deg om å skrive det ut og fylle det ut for hånd. Spørreskjemaet inneholder 20 spørsmål.

Mange spørsmål skal besvares på samme måte - ved å krysse av for det svaralternativet som passer best. I enkelte tilfeller kan det være slik at ingen av svarmulighetene helt passer for deg. Avmerk da for det svaralternativet som ligger nærmest. Noen spørsmål er åpne, dersom du ikke får nok plass til ditt svar, kan du skrive på baksiden av arkene. Av hensyn til undersøkelsens pålitelighet er det viktig at spørsmålene besvares fortløpende og i den rekkefølgen de er stilt, uten at du leser gjennom spørsmålene først.

Tidsbruk: Ikke mer enn ½ time.

Litt om løgn:

I denne undersøkelsen defineres løgn som bevisst løgn, der løgnenerens intensjon er å feilinformere.

Løgn blir avslørt på ulike måter. Løgneren kan avsløres på bakgrunn av fakta som motbeviser løgneren, eller av at en tredjeperson avslører løgneren. I enkelte tilfeller finnes ikke slik utenforliggende informasjon. Da vil avsløringen av løgn *alene være avhengig av løgnerens utsagn, atferd eller opptreden*. Det er slike tilfeller jeg ber deg se for deg når du skal svare på dette spørreskjemaet.

Jeg tenker her på avhør av personer i vitneboksen, uavhengig av om dette er tiltalte, part, vitner, fornærmede eller andre, og uavhengig av om det gjelder sivile saker eller straffesaker. For enkelthets skyld bruker jeg betegnelsen tiltalte/vitne i spørreskjemaet.

Spørsmål kan rettes til:

Undertegnede, på tlf: 99 00 16 74 / e-mail: holaussen@hotmail.com eller til min veileder Professor Ulf Stridbeck ved det Juridiske fakultet ved Universitetet Oslo, tlf: 22859405.

Svarfrist: Så snart som mulig og innen 26.september.

Med vennlig hilsen, og på forhånd takk for at du vil medvirke!

Hanna Elisabeth Beyer Olausen.

VEDLEGG 3

1. Kjønn

Kvinne
Mann

2. Alder (år):

3. Utdannet cand. jur. (år):

4. Stilling:

Dommer ved Oslo tingrett
Dommer ved Borgarting lagmannsrett
Dommerfullmektig

5. Hvor lenge har du arbeidet som dommer og/eller dommerfullmektig (år til sammen):

6. Har du noen tilleggsutdannelse?

Nei
Ja Spesifiser:

.....

7. Hvor god evne tror du at du har når det gjelder å avgjøre om et vitne/tiltalte lyver?

Veldig dårlig
Dårlig
Som gjennomsnittet av befolkningen
God
Veldig god

8. I hvor mange tilfeller av 100 tror du at din vurdering av hvorvidt et vitne/tiltalte lyver eller ikke vil være korrekt? (%):

9. Anser du deg generelt mer kompetent enn folk flest til å avgjøre om en person lyver eller ikke?

Nei
Ja

Hvorfor tror du det er slik?

.....

.....

.....

.....

.....

Husk at det alltid er tilfeller der avsløringen av løgn *alene er avhengig av løgnerens utsagn, atferd eller opptreden* du skal se for deg i denne undersøkelsen.

10. Hva legger du vekt på når du i retten skal avgjøre om et vitne/tiltalte lyver?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

11. Dersom du ikke har andre bevis, men har en meget sterk følelse av at vitne/tiltalte lyver, benytter du metoder eller "knep" for å få bekreftet/avkreftet denne følelse?

.....

.....

.....

.....

.....

12. Hvor viktig synes du det er at en dommer er "veldig god" på å avsløre løgn

- Uviktig
- Nokså viktig
- Viktig
- Svært viktig
- Vet ikke

13. Hvor god evne tror du at dommere generelt har når det gjelder å avgjøre om et vitne/tiltalte lyver?

- Veldig dårlig
- Dårlig
- Som gjennomsnittet blant "vanlige folk"
- God
- Veldig god

14. Kan dårlig evne til å avsløre løgn kompenseres med noe annet?

- Nei
- Ja
- Vet ikke

Hvis ja, hvordan kan den dårlige evnen kompenseres:

.....

.....

.....

15. Du får her oppgitt en rekke typer atferd som kan ha sammenheng med at en person lyver. Tror du den oppgitte atferden øker i hyppighet, reduseres i hyppighet, eller ikke har noen sammenheng med hvorvidt en person lyver eller ikke? (sett kryss)

Adferd	øker i hyppighet	reduseres i hyppighet	ingen sammenheng
Vokale karakteristikker			
Nølede tale og hvileord (Bruk av ord som "ehh, øhh, o.l.)			
Feil, forsnakkelse, gjentakelser			
Langsom tale			
Lang latenstid (Bruker lang tid på å svare)			
Forandring i stemmeleie			
Lange pauser			
Mange pauser			
Bevegelser			
Unnvikende øyekontakt			
Smil			
Blinking			
Illustrerende gester			
Hånd og fingerbevegelser			
Selvberøring (klø seg, bite negler, fingre med håret o.l.)			
Fot og benbevegelser			
Hodebevegelser			
Bevegelse av overkropp			
Løfter på haken			
Generell opptreden			
Samarbeidsvilje			
Villighet til å vedgå manglende hukommelse			
Detaljer i fremstillingen			
Repeterer ord og fraser unødvendig			
Motsetningsfylte og ulogiske historier			
Spontane korrigeringer av forklaringen			

16. Kjenner du til eller har du lest Magnussen/Stridbeck artikkel om troverdighet?

- Kjenner ikke til
- Kjenner til, men har ikke lest
- Kjenner til og har lest

17. Har du tidligere lest andre tekster om løgn/troverdighet?

- Nei
- Ja

Hvis ja, hvilke:

.....

.....

18. Har du fått undervisning om løgn/troverdighet?

- Nei
- Ja

Hvis ja, spesifiser:

.....

.....

19. Dersom du har noen tilbakemeldinger, kan du skrive dem her.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Kontrollspørsmål:

20. Har du lest tekster i forbindelse med denne undersøkelse?

- Nei
- Ja

Hvis ja, hvilke:

.....

.....